

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 3, OKTOBER KVT.
20. ÅRG. 2003

Sørøvere i Vestindien

Strøget af censuren

Den flyvende bimorder

Da jøderne kom
til Danmark

Kiropraktorenes
troværdige patienter

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 3
20. årgang 2003

Udgiver:
Syddansk Universitetsforlag

Ansvarshavende redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Lay-out:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020
Pris:
Årgang 2003 kr. 160. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-
abonnement årgang 2003: Kr. 200.

Distribution.
Avispostkontoret, til hvem flytning
meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange
årligt.

Forside: St. Thomas: Gerard van
Keulen, Amsterdam, 1740.

© Copyright:
Siden Saxo 2003

BIMORDERE & BLØDE PIRATER

Historier om sørøvere og pirater har altid været godt læsestof, og mange af Siden Saxos trofaste læsere vil sikkert nikke genkendende til navne som Captain William Kidd og Captain Batholomew Sharp. At disse har deres egen lille del af danmarkshistorien er til gengæld ikke almindeligt kendt. Men det bliver der lavet om på med Poul Olsens artikel *Sørøvere i Vestindien*, hvor det vrimler med kapere, henrettelser, breidsider og eksotiske skibsnavne. Der er således tale om ægte røverhistorier i ordets oprigtige og bedste forstand.

Hvor sørøverne boltrede sig på oceanerne, sad franskmændene François Céléstin de Loynes-Barraud de la Coudraye for det meste ved et skrivebord. Men også han beskæftigede sig med maritime spørgsmål under udarbejdelsen af det store maritime opslagsværk *Dictionnaire de marine*. La Coudraye var flygtet fra Frankrig i revolutionsårene og fandt et refugium i København, hvor han kunne hellige sig sine videnskabelige studier. Men han var også glødende royalist, og dette gav ham alvorlige problemer med censuren, da det store værk endelig skulle udgives. Ulrik Langen fortæller i *Strøget af censuren* La Coudrayes fascinerende historie.

I La Coudrayes København boede en række jødiske familier som primært erhvervede sig med kobmandsskab, pantelånervirksomhed og anden handel. Disse fik trods deres anderledes religiøse overbevisning borgerrettigheder og kongeligt lejde til at handle i København og andre danske købstæder. I *Da jøderne kom til Danmark* viser Maria Fletting, at det imidlertid ikke var royalt storsind, der gjorde, at kongen tillod disse markante gæstearbejdere. Accepten bundede snarere i tørre økonomiske og handelspolitiske interesser.

Alternativ behandling er i dag populært i forhold til mange sygdomme og fysiske skavanker. Men det er på ingen måde noget nyt fænomen. Da de første kiropraktorer begyndte at udøve deres håndværk i Danmark, blev de hurtigt populære i befolkningen, mens lægestanden opfattede dem som rene og skinbarlige kvaksalvere. I *Kiropraktorenes troværdige patienter* beskriver Søren Bak-Jensen kiropraktikkens fremvækst i Danmark, og hvordan det anspændte forhold mellem lægevidenskaben og den alternative behandling i de sidste små hundrede år ikke har ændret sig så meget, som man måske skulle tro.

Erik Malmrose havde det besynderlige kælenavn *Den flyvende bimorder*. Hvorfor han fik dette, afsløres af Kenn Tarbensen i artiklen af samme navn. Vi skal her blot afsløre at biernes banemand i bogstavelig forstand var højtflyvende.

Efterårets vejrlig skulle give god mulighed for at fordybe sig i disse artikler. Og løber man tør, er der gods at hente i Bognyt, hvor der er masser af spændende forslag til historisk læsning. Vi giver også svar på spørgsmål fra læserne, og endelig kan man læse nyheder fra historiefronten i Danmark.

Vi ønsker alle god læselyst, glæder os allerede til næste nummer.

Lars B. Struwe og Ole Magnus Mølbak Andersen, redaktører.

Sørøvere i Vestindien <i>Af Poul Olsen</i>	4
Strøget af censuren <i>Af Ulrik Langen</i>	14
Den flyvende bimorder <i>Af Kenn Tarbensen</i>	26
Bognyt og spørgekassen <i>Af Vibeke Riis</i>	32
Da jøderne kom til Danmark <i>Af Maria Fletting</i>	36
Kiropraktorenes troværdige patienter <i>Af Søren Bak-Jensen</i>	44

Sørøvere i
Vestindien
side 4

Strøget af censuren
side 14

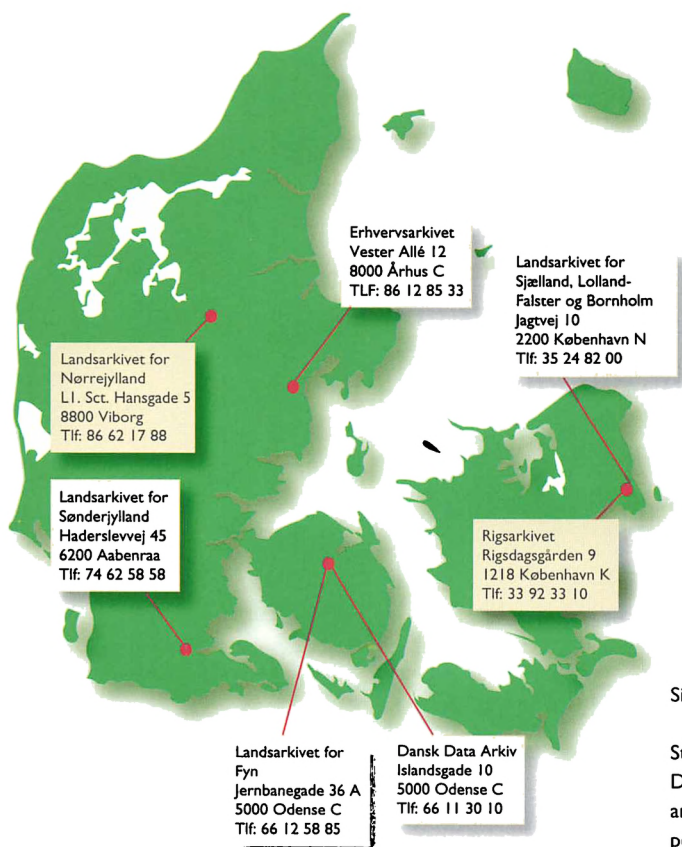
Den flyvende
bimorder
side 26

Bognyt
& spørgekassen
side 32

Da jøderne kom
til Danmark
side 36

Kiropraktorenes
troværdige patienter
side 44

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

Sørøvere i Vestindien

Caribien og sørøvere hænger nøje sammen. Ikke bare på film, men også i virkeligheden. I farvandene omkring den danske ø St. Thomas udspillede der sig en ivrig tusk- og smuglervirksomhed, der i visse tilfælde udviklede sig til regulært sørøveri. Øen fik tilmed besøg af den berømte Kaptajn Kidd.

POUL OLSEN

Som enhver ved, er sørøvere og det Caribiske Hav uløseligt forbundet med hinanden. På de dansk-vestindiske øer, St. Thomas, St. Croix og St. Jan, følte man heller ingen mangel på den slags folk, tværtimod. Sørøverhistorierne koncentrerer sig om St. Thomas, hvis fortrinlige havn tiltrak ganske almindelige og hæderlige søfarende og handlende – og dermed også sørøvere. Lad os understrege, at de hæderlige handlende og søfarende borgere udgjorde flertallet på St. Thomas. Måske var der lidt snighandel og smugleri indimellem, ved andre gode lejligheder måske nogle tvivlsomme personlige fortolkninger af love og forordninger. Men det var nu som hovedregel relativt hæderlige folk, der blot forsøgte at fravriste den tropiske tilværelse et rimeligt udbytte.

Ludvig Holberg havde et par dage en rejsefælle et sted i Frankrig, som fortalte ham om dagliglivet blandt vestindiske sørøvere. Holberg fandt desværre ikke anledning til at gengive hans fortællinger, men nøjedes med at undre sig over, at også blandt sørøvere holdt man troligt gudstjeneste hver søndag – som om de var honette folk.

St. Thomas: Gerard van Keulen, Amsterdam, 1740.

Rigsarkivet

En del af de tidlige sørøvere – omkring 1680-1720 – var faktisk hæderlige smuglere og snighandlere, der bare havde sørøveriet at falde tilbage på i dårlige tider. Dertil kom i de sjældne perioder, hvor der herskede fred mellem de vestindiske kolonimagter, også arbejdsløse kapere. Endelig var grænsen mellem lovformelig kapervirksomhed og sørøveri i mange tilfælde det, der i dag kaldes et fortolkningsspørgsmål. Kaperne var »civile krigsskibe«, der af deres regering var forsynet med kaperbrev, et slags jagttegn, der gjorde det legalt at opbringe fjendens handelsskibe og gøre dem til priser, dvs. at skib og ladning efter retlig behandling ved en priseret kunne gøres til bytte. Men den lovlige kapervirksomhed kunne kun finde sted i krigstid. Når en krig var endt, udløb kaperbrevet. Fortsatte man derefter sin vante håndtering, blev man sørøver.

Selv i krigstid kunne grænsen mellem kaperi og sørøveri være svært at trække. Var det lovlig kapervirksomhed at borde neutrale skibe og konfiskere varer, der tilhørte en fjendtlig nations borgere? Eller gav neutralt skib neutralt gods? Disse og andre spørgsmål gav anledning til endeløse diplomatiske drøftelser mellem krigsførende og neutrale nationer igennem det krigshærgede 1700-tal. Danmark, der som hovedregel var neutral i de krige, der også udspillede sig i de vestindiske farvande, hævdede det sidste i det diplomatiske spil, dog uden større succes. Men blev en kaper taget til fange og anklaget for sørøveri på St. Thomas, kunne det

have alvorlige konsekvenser for ham at have forgrebet sig på ladningen i danske skibe, uanset om ladningens danskhed kunne være meget tvivlsom.

»My name is Captain Kidd, and I've sailed...«

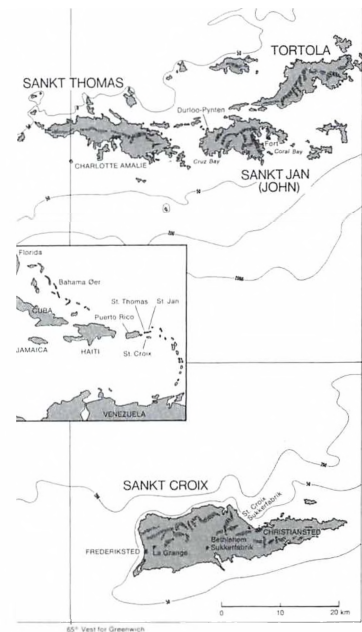
En af de søfarende, der befandt sig på grænsen mellem kaper- og sørøvervirk-somhed, var kaptajn William Kidd. Han hører også til blandt de af søens folk, der har opnået litterær berømmelse; f.eks. optræder han i Edgar Allen Poes novelle »Guldbillen«. I sammenligning med Poe er beretningen om Kidd's forbindelse med de dansk-vestindiske øer sørgeligt uddramatisk. Til gengæld er dens forbindelse med et faktisk begivenhedsforløb tættere.

William Kidd blev født omkring 1645 og sejlede i adskillige år som almindelig søkaptajn. På et tidspunkt fik han kommandoen over en engelsk kaper og opererede i amerikanske farvande. I 1695 havde han således både kone og børn og boende i New York. Det år fik han af guvernøren over den engelske koloni Massachusetts, Lord Bellomont, til opgave at bekæmpe de pirater, der huserede på den nordamerikanske kyst. Togtet blev organiseret på halvprivat basis; det skib, Kidd stak til havs med, havde blandt andre også Lord Bellomont som reder. Det lykkedes ikke for Kidd at fange nogen sørøvere, selv om han søgte så langt bort fra Nordamerika som til Madagaskar. Til gengæld tog han som kaper to franske skibe, »Rouparelle« og »Quedah Merchant«. I 1697 sluttede England og Frankrig fred. Så da Kidd i marts 1699 kom til den engelsk-vestindiske ø Anguilla, hørte han til sin store overraskelse, at der forelå en ordre til at arrestere ham som pirat.

På dette tidspunkt træder Kidd et kort øjeblik ind i den dansk-vestindiske historie. Den 6. april 1699 ankrede han med »Quedah Merchant« op ud for St. Thomas. Han salutede ikke fortet og løb heller ikke ind i havnen. Dette vakte den danske guvernørs mistanke, og den blev ikke mindre, da Kidd anmodede ham om garanti mod at blive udleveret til englænderne, før han havde haft lejlighed til at bevise sin uskyld. Og den ville blive bevist, så snart Kidd kunne komme i forbindelse med Lord Bellomont i New York. Den danske guvernør ville dog ikke udstede nogen form for garanti. Han ønskede ikke at lægge sig ud med englænderne, og da han et stykke tid efter greb Kidd i at drive ulovlig handel, følte han sig yderligere bestyrket i sin tvivl om Kidds uskyld. Kidd måtte forlade St. Thomas og var nu nødt til at opsøge Lord Bellomont personligt. Denne ønskede absolut ikke at blive mindet om sin andel i ekspeditionen, men fandt her et tilfælde, hvor embedspligt og personlig interesse faldt sammen: Han sendte Kidd i lænker til London, hvor han efter en temmelig tvivlsom retssag i 1701 blev hængt – hvis det altså var ham, der blev hængt. En lokal St. Thomas-historiker, Isidor Paiewonsky, der blandt mange andre gode ting også har beskæftiget sig med sørøvere, mener, at han levede i New York adskillige år efter 1701. Men på Tower i London udpeger man stadig det sted, hvor kaptajn Kidd hang i sine lænker. Trods sit eftermæle var Kidd rimeligvis mere kaper end sørøver, hvis overhovedet det sidste.

Captain Bartholomew Sharp

Men »rigtige« sørøvere fandt også vej til St. Thomas. I 1696 slog en ældre plantage-ejer sig ned på øen. Han hed Bartholomew Sharp. Allerede da han bosatte sig i den danske koloni, havde han opnået den litterære berømmelse, som først langt senere blev kaptajn Kidd til del: »I The Dangerous Voyage And Bold Assaults of Captain

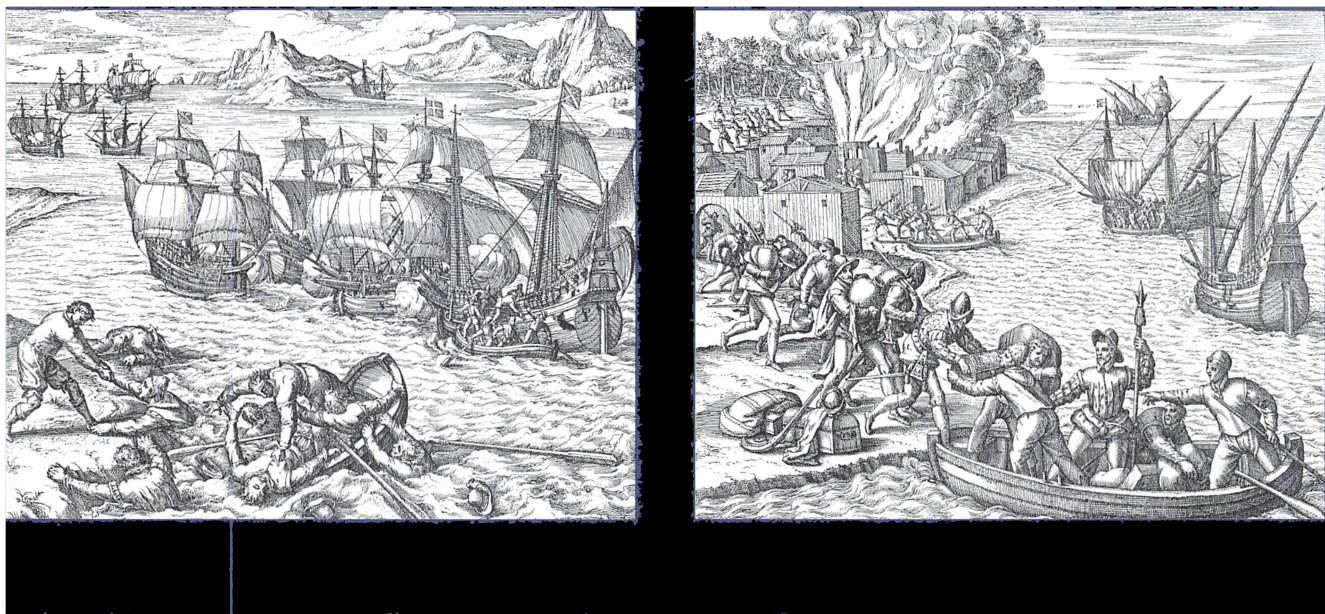
Kort over Vestindien.

Fortet på St. Thomas.

Rigsarkivet

Der findes ikke mange billeder af piratangreb. Disse stik viser dog et fransk piratangreb på Havana. På stikket med søbataljen er det piraternes skib, der affyrer en bredside og driver spanierne på flugt.

Bartholomew Sharp and Others,« som udkom i London i 1684, skildres et fantastisk togt over landtangen ved Panama og ned langs den sydamerikanske Stillehavskyst. Forfatteren var en menig sørover, Basil Ringrose, der udfyldte pauserne mellem overfaldene på de spanske kolonier med at fore en detaljeret dagbog.

I den første tid på St. Thomas befandt Sharp sig blandt de agtede borgere. Han handlede med sin barque på de nærliggende oer og blev også anvendt af det danske Vestindisk-guineiske Kompagni ved lokale handels ekspeditioner i Amerika. Han forstod at udnytte sin position som en agtet borger til det yderste – to år efter ankomsten til St. Thomas havde hans gæld nået sådanne højder, at han ikke så anden mulighed end at flygte fra den. Hans fysiske tilstand var ikke den bedste, da han efterhånden var blevet lam i både arme og ben, men, som guvernør Johan Lorents senere bemærkede, kompenserede han ved at bruge sin tunge. Talegaver manglede han ikke.

Bartholomew Sharp fik en aftale i stand med et engelsk skib, der skulle hente ham i en af udhavnene på St. Thomas, men på en eller anden måde blev hans flugtplaner røbet. Sharp blev arresteret af et udsendt kompagni soldater, da han var på vej i båden. Også den engelske kaptajn blev arresteret, og da den danske guvernør havde idømt ham en klækkelig bøde for hans medvirken til flugtforsøget, blev englænderen træt af Sharp og hans affærer. Han fortalte så guvernøren, at Sharp havde udtalt, at han ville gøre St. Thomas al den skade, han kunne, når han først var sluppet væk. Guvernøren fik også det råd at være forsigtig med at slippe Sharp fri igen. Det tog guvernøren til sig og idømte Sharp livsvarigt fængsel.

Hans ejendele blev konfiskeret og skulle anvendes til at dække hans gæld, men det lykkedes Sharps hustru at få kreditorerne til at nøjes med halvdelen af deres tilgodehavende. Sharps negre blev dog solgt, undtaget en negerinde, som han fik med sig i fængslet. Heller ikke Sharps hus blev solgt, men lejet ud, og indtægten anvendt til at dække omkostningerne ved fængselsopholdet. Sharp hørte ikke til

de nemme fanger. Guvernør Lorentz forsøgte at få ham sendt til Bremerholm, men der ville man ikke have ham. Han var jo lam...

Lorentz måtte altså beholde ham på St. Thomas. I 1700 viste der sig en mulighed for at blive af med ham: St. Thomas fik besøg af to engelske fregatter under admiral Benbow. Deres ærinde var at kræve de varer udleveret, som kaptajn Kidd i sin tid havde solgt på øen. Dette lykkedes ikke, og Benbow krævede i stedet Bartholomew Sharp udleveret som engelsk undersåt. Men trods alle trusler fra Benbow beholdt Lorentz nu sin fange i Christiansfort, og her blev Sharp til han døde den 29. oktober 1702. Derpå blev Bartholomews negerinde solgt, og hermed var guvernørens bekymringer med den gamle sørøver ovre.

Men rebet knækkede...

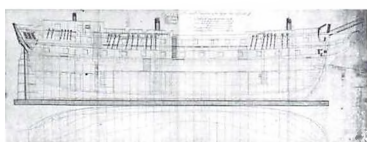
Det var dog ikke alle sørøvere, der kom så dårligt ud af det med de danske autoriteter som kaptajn Kidd og Bartholomew Sharp. En berygtet fransk pirat, Jean Hamlyn, havde i 1680'erne et glimrende samarbejde med den danske guvernør, Adolph Esmiit, som kulminerede, da Hamlyn, efter at hans skib »La Trompeuse« af en engelsk styrke var stukket i brand i havnen på St. Thomas, straks købte et nyt skib af Esmiit og således ikke led større afbræk i næringen.

Men selv Hamlyns held blegner i sammenligning med det, en menig sørøver ved navn Robert Gilder havde. Den 4. januar 1700 ankrede en fremmed barque op ud for St. Thomas, og samme nat blev syv engelske søfolk af nattevagten indbragt til fortet. De fik, efter en forklaring om at deres skib var forlist ved vestenden af øen, lov til at gå igen. Men uheldet var ude: En af deres skibskammerater var født på St. Thomas, og om ham vidste man lokalt, at han havde taget sørøverhåndværket op. Alle blev arresteret igen, og det viste sig ikke svært at godtgøre, at de alle var sørøvere. Fjorten dage efter – den 19. januar – blev de fire dømt til at hænges. Resten skulle sendes til København for at få deres sag nærmere prøvet. At der var tale om sørøvere, var der ingen tvivl om, da der i løbet af januar dukkede adskillige vidner op, som efter udplyndring var blevet sat i land på småøerne i farvandet omkring St. Thomas.

Efter bedste sørøvertradition prøvede to af de dødsdømte at skaffe sig nogen respit med henrettelsen ved at bekende, hvor de havde gravet deres skatte ned. Men når guvernørens folk med deres skovle ankom til de opgivne steder, viste det sig hver gang, at der havde været andre før dem. Den 24. januar 1700 var guvernørens tålmod opbrugt, og de fire dødsdømte pirater, deriblandt den førnævnte Robert Gilder, blev bragt til galgen. Da de tre var blevet hængt, kom turen til Gilder. Løkken blev lagt om halsen på ham, han blev gennet op ad stigen, og rebet blev lagt om krampen på galgen. En neger sparkede ham derefter ned af stigen – men rebet knækkede, og Robert faldt ned og landede så lykkeligt mellem de spidse pæle, der stod under galgen, at han ikke fik så meget som en skramme. Da han således to gange havde været i yderste livsfare – først da han skulle hænges, og dernæst da han styrtede ned, blev straffen ham eftergivet. Der er her tale om en såkaldt »Gudsdom«. At en ellers veltilrettelagt og rutinemæssigt udført henrettelse glipper, kan kun skyldes en umiddelbar indgriben fra højere himmelske magter – mente man stadig på dette sene tidspunkt på St. Thomas.

Igennem 1700-tallet syntes sørøveriet ikke at have hørt til blandt de væsentlige

problemer for handelen og søfarten i de vestindiske farvande. Ind i mellem blev der dog hængt en enkelt pirat på St. Thomas, men det var ikke det store. I 1722, 17. juni, rapporterede guvernør Erik Bredal på St. Thomas, at en sørøver ved navn Chemineau fra Martinique for kort tid siden havde været ved St. Thomas med en brigantine og en barque, begge velbemandede og armerede. Han blev liggende ved Buck Island, og herfra skrev han et par breve til Bredal og sendte nogle engelske fanger i land på St. Thomas. Bredal beholdt englænderne, men sendte brevene uåbnede tilbage med den besked, at det ikke anstod sig for en guvernør at korrespondere med en sørøver. »Derover fandt han sig meget fortørnet og truede at sætte i land og brænde.« Det gjorde han nu ikke, men Bredal berettede, at »samme sørøver har gjort meget ondt under de engelske og franske ejlande [øer], og han ræddes ej for de orlogsmænd som tid efter anden fra samme steder er udsendte for at krydse efter ham«.

Tegning af korvetten Najaden fra Søetatens tegningssamling.

Rigsarkivet.

Kaperskonnerten Adolpho

Fredsslutningen efter Napoleonskrigene i 1815 gjorde en mængde kapere arbejdsløse. Nogle af dem fortsatte imidlertid håndteringen, og så var de sørøvere. Disse moderne pirater var i forhold til deres kolleger i 1600-tallet mere forretningsmæssigt anonyme. Ingen af dem har opnået samme berømmelse som kaptajn Kidd eller Bartholomew Sharp. De var til gengæld mindst lige så frygtede af skibsfarten. Det var nemlig sådan med sørøverne i 1820'erne, at de nærede en udtalt modvilje mod at efterlade sig vidner. Til gengæld blev piraterne nu langt mere effektivt efterstræbt af myndighederne, også på de dansk-vestindiske øer.

Dertil kom talrige kapere, forsynet med kommission fra de nye sydamerikanske stater. Heller ikke disse nød nogen synderlig sympati hos de dansk-vestindiske myndigheder, selv om det ikke længere gik an at behandle dem som almindelige sørøvere. Blandt dem, der i 1820'erne sled på den dansk-vestindiske regerings tålmodighed, var den columbianske kaperskonnert »Adolpho«, som huserede i farvandet omkring St. Thomas.

Efter at en dansk skonnert var blevet opbragt, sendte generalguvernør Bardenfleth en fregat af sted med en officiel protest til den columbianske diktator, general Paez. Det viste sig hurtigt, at officielle protester, omend de blev høfligt modtaget, var af ringe nytte. I juli 1825 kaprede »Adolpho« nemlig en dansk båd »Beauty« og en dansk skonnert »Pasture« i farvandet mellem St. Thomas og Puerto Rico. Det besluttedes da at opbringe kaperen. Korvetten »Najaden« og købmand Beyerholms skonnert »Vigilant« blev sendt ud 9. juli 1825, men kaperen kunne på lang afstand kende korvetten, og »Adolpho« havde intet besvær med at løbe fra den blandt skær og småøer. Næste dag traf »Adolpho« den danske skonnert på et tidspunkt, da korvetten var ude af sigte. Kaperen følte sig sikker på at være »Vigilant« overlegen, men denne havde i dagens anledning fået 30 mand af den vestindiske hærstyrke ombord. Der skete så følgende:

»Den danske officer beordrede gentagne gange kaperkaptajnen at komme ombord og vise sine papirer, men han nægtede det i uforskammede udtryk. Omsider bragte kaperen sin kanon til at sigte på den danske skonnert, gjorde sit mandskab færdigt til angreb og lagde endog personlig med sin riffel an på den danske officer. Endnu et sekund – og den danske skonnert var måske skudt i sænk, eller mandskabet i

det mindste ødelagt ved kardæsk og musketsalve. Den danske officer følte, at der var intet øjeblik at give bort. Han befalede hurtigt sine soldater at fyre. Kaptajnen og en af hans officerer faldt. Det øvrige mandskab kastede geværene, sprang til dels ned under dækket og overgav sig.»

Kaptajnen var dræbt på stedet. Den anden sårede på »Adolpho« var en matros ved navn Robinson, som senere fik sit ben amputeret på hospitalet på St. Thomas, men derudover slap han og det øvrige mandskab med at blive udvist. »Adolpho« blev konfiskeret. Der fulgte nu en protest fra de columbianske myndigheder, men den voldte ikke de danske embedsmænd større bekymring; Frederik 6. havde nemlig udtalt sin udelte tilfredshed med sagens forløb.

Men så længe kaperne ikke generede danske eller engelske skibe, blev de tålt på St. Thomas. Medvirkende hertil var, at adskillige handelshuse på St. Thomas som redere var involveret i kaperiet, samt at mange kaperne blev udrustet fra St. Thomas. Anderledes var det derimod, når det gjaldt det usminkede sorøveri. Indtil 1790'erne var det et gennemgående træk, at »sorøveriparagraffen« i Danske Lov kun blev taget i anvendelse, når danske skibe var blevet udplyndret. Det blev nu ændret.

Forordningen af 20. april 1825

Den 10. januar 1825 kunne guvernøren over St. Thomas, Peter von Scholten, rapportere til kongen, at der var opdaget et sorøverkomplot på St. Thomas. Det var sket på følgende måde: En franskmænd fra St. Domingo, Jean Pineau, havde slået sig ned på øen. Han havde et par år forinden haft kommandoen over en colombiansk kaper og havde rygte for at være en dygtig sømand. Han var i november 1824 blevet kontaktet af en snedkermester på St. Thomas, Phoenix Phyfer, der havde tilbudt ham kommandoen over en sorøverekspedition, som Phyfer og

St. Croix, Gerard van Keulen, Amsterdam, 1740.

Rigsarkivet

hans kumpaner ville udruste. Pineau underrettede imidlertid straks – via en mellemmand – Peter von Scholten om henvendelsen, og det blev da aftalt, at Pineau skulle gå videre med forhandlingerne.

Pineau lejede så et hus, hvor moderne med Phyfer kunne finde sted. Her blev der indrettet en lyttepost – man borede nogle huller i væggene – og moderne blev derefter aflyttet af sergeant Friderichsen ved det 3. vestindiske infanterikompagni og en fransksproget borger Isidor Helder. Det fremgik af samtalerne, at Pineau skulle have kommandoen over en slup, som Phyfer havde lejet. Ekspeditionen skulle finde sted 16. december 1824 – denne dato, fordi tre fuldlastede skibe da ville forlade St. Thomas. Men den lejede slup stak ud allerede dagen før og uden Phyfer og Pineau. De andre sørovere ville begrænse antallet af parthavere i byttet. Von Scholten sendte så orlogsbriggen St. Croix af sted efter den, og sluppen blev opbragt en sømil ud for Faxardo på Puerto Rico (et kendt tilholdssted for »sådanne personer, som leve af søroveri« og andre kriminelle). For ikke at få vrøvl med generalguvernøren på Puerto Rico blev sluppen og spanierne blandt fangerne udleveret til de puertoricanske myndigheder. Phyfer og de øvrige blev arresteret på St. Thomas og stillet for retten der.

Peter von Scholten.

Hele sagen gav Peter von Scholten anledning til at anbefale en skarpere kurs over for sørovere. »Den stilling, governmentet på St. Thomas som frihavn står i til øerne St. Bartholomæus, Tortola, Puerto Rico og flere mindre, den lethed, hvormed forbrydere af alle nationer kunne efter begået udåd slippe herfra, den hjælp og understøttelse, som de uden vanskeligheder finde, hvorhen de vender sig, det lidet politi, som holdes på disse øer og de mange udhavne, som findes overalt, gør det særdeles vanskeligt, om ikke umuligt, at standse forbrydelserne i deres gang.«

»Den omstændighed, at søroverne endydermere slippe med nogle år fængselsstraf, når de ikke træffes på gerningen, – den vished som de have af erfaring, at lovens mildhed anvendes på dem, alt dette har bragt mig til den overbevisning: at St. Thomas først da vil befries af den bande af sørovere og tyve, som driver deres uvæsen omkring i alle Antiller, når de af dem bevislig intenderede søroverier belægges med dødsstraf.«

Som bilag til von Scholtens rapport findes den skrivelse, hvormed han beder om at få sendt orlogsbriggen afsted efter søroverne. Som et vidnesbryrd om, hvor godt von Scholten forstod at spille på Frederik 6.s sym- og antipatier, indeholder skrivelserne ud over sørøversagen en anmodning om at få sendt mere kokoppematerie til St. Thomas til brug ved vaccination dér... Generalguvernør Bardenfleth støttede af al evne von Scholten og androg Danske Kancelli om, at en hurtig og summarisk rettergangsmåde blev etableret for sager vedrørende søroveri.

Det viste sig da også, at den lokale vestindiske administration havde set rigtigt i forhold til kongen. Der blev nedsat en kommission under kancelliet, der skulle komme med et udkast til en forordning om rettergangsmåde og straffe for søroveri, bl.a. med A.S. Ørsted som medlem. Ørsted huskes – ud over karakterskalaen – også for de såkaldte systematiske straffelove, der omkring 1840 afløste en række af de drakoniske bestemmelser i Christian 5.s Danske Lov. Men her var opgaven ikke at vise mildhed. Tværtimod skulle der findes et juridisk grundlag for at anvende

lovens strengeste straf over for personer, der endnu ikke havde begået nogen egentlig forbrydelse, men kun overvejet at gøre det. Ørsted udtalte:

»Jeg anser søroverens håndtering som en konspiration mod hele den selskabelige tilstand. De danne en væbnet magt, som angriber alle nationers skibe, gøre disse og deres ladninger uden al ret til priser, dræber besætningen eller gøre dem til fanger, og sætte sig således udover al i det menneskelige selskab indført orden, respekterer hverken personer eller ejendom ...« »Det forekommer mig altså, at det er ganske imod disse forbrydelsers karakter at gøre den individuelle skade, der måtte være tilføjet nogen, til målestok for deres afstraffelse. Jeg er og forvisset om, at sørovere, der således har sat dem i en fjendtlig tilstand med hele det menneskelige selskab ... ingen skrupel gør sig over at udøve mord og drab på enhver uskyldig...« Det var således »en almindelig erkendt sandhed, at søroveri m.h.t. sine fordærlige følger for det dannede og ordentlige menneskelige samfund er en forbrydelse, som bør medføre dødsstraf, og at enhver stat, for at opretholde fred og sikkerhed, er berettiget til at opbringe og straffe sørovere som hostes generis humani (fjender af den menneskelige slægt)«.

En civiliseret stat burde således ikke nære betænkeligheder ved at straffe dem på livet blot som *sørovere*. Og derfra var skridtet ikke langt til at bestemme, at enhver, der havde medvirket til et søroverkomplot – fx ved at hverve folk, købe våben, advare sørovere mod farer, fortalt om muligt bytte, etc., men ikke selv havde deltaget aktivt i sørovertogtet, også skulle straffes med døden. Forordningen gav dog også mulighed for tugthusstraf. Endelig kunne sørovere, der angav eller vidnede mod andre, slippe for straf.

Med hensyn til rettergangsmåden skulle 1. behandling finde sted ved en kombineret kommission, bestående af en dommer og en søofficer samt evt. andre passende. Herfra skulle sagen gå til Den vestindiske Landsøverret, hvor den skulle foretages umiddelbart efter kommissionens afslutning – der var altså ikke tale om egentlig appel. Hvis Landsøverretten også idømte dødsstraf, kunne generalguvernøren lade den eksekvere med det samme – der var ikke mulighed for appel til Højesteret. Herved håbede man at »have erhvervet al den betryggelse for sagernes vedbørlige behandling, som der i de vestindiske besiddelser kan have...« Det lød jo ikke just optimistisk. Efter en utrolig hurtig sagsbehandling kunne kancelliet så den 20. april 1825 erhverve den kongelige underskrift på en forordning om straffen for søroverier i de vestindiske farvande.

Men hvordan gik det så? Den 3. december 1827 meddelte præsidenten på Tortola, at en mand ved navn William Davies sammen med adskillige andre havde bemægtiget sig skonnerten »The gentle Amazone«, som lå ved Norman's Island. Senere gik amazonen på grund på et skær ud for St. Thomas, og politiet fangede størstedelen af besætningen, bl.a. tre danskere, Henrik Søndag, Hans Rasmussen og Nicolaj Petersen. Det fremgik af forhørene, at Henrik Søndag i sin tid var gået ombord på »The gentle Amazone« sammen med William Davies, men at de to andre blot havde været ombord som besætning. William Davies blev som engelsk undersåt udleveret til retsforfølgelse ved admiralitetsretten på St. Kitts, men de tre danskere blev sammen med den øvrige besætning stillet for et kombineret tribunal på St. Thomas, mistænkt for søroveri. Det tog ikke lang tid for Henrik

Sukkerplantage på St. Thomas. Maleri fra 1800-tallet.

Nationalmuseet

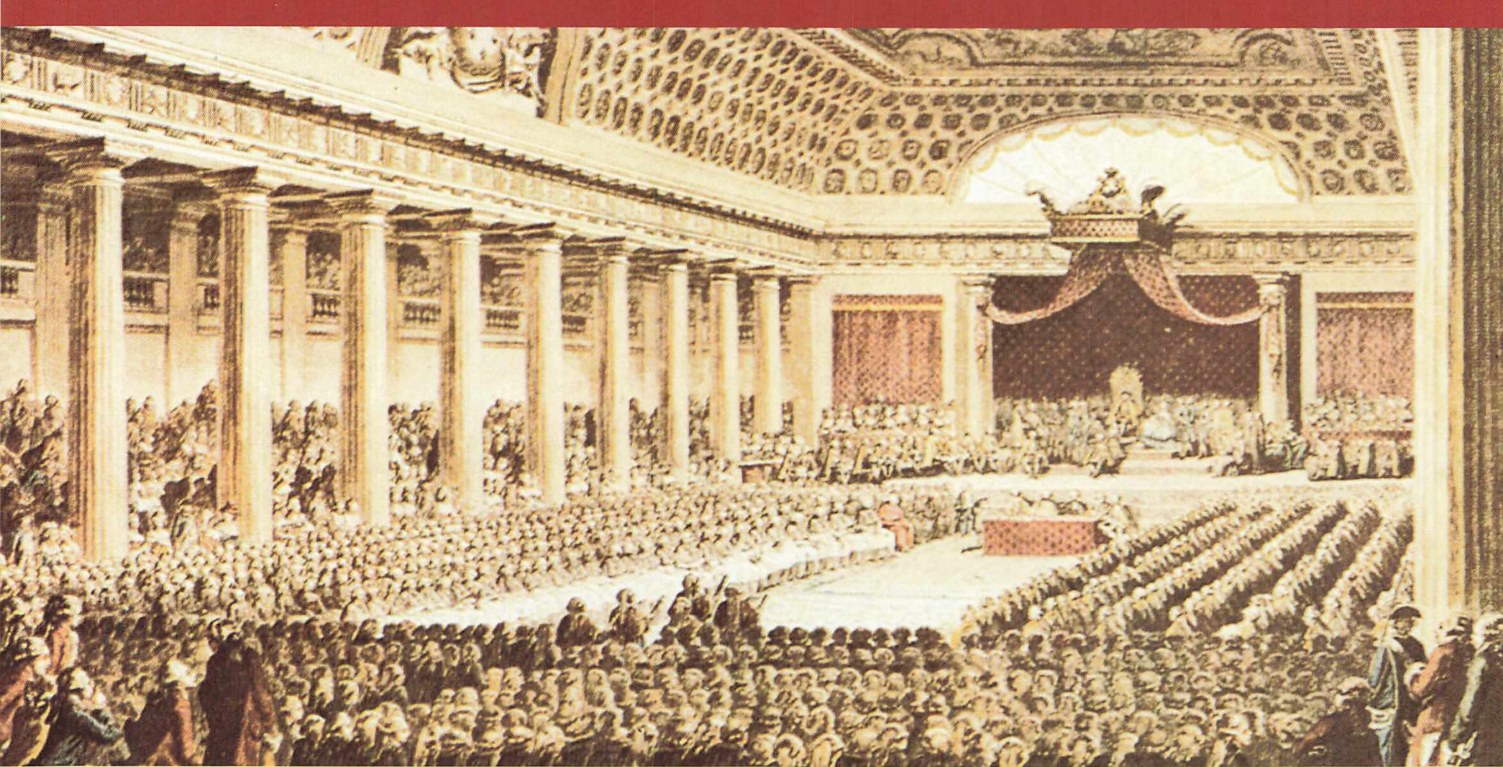
Søndag at komme igennem retssystemet. Forordningen af 20. april 1825 viste sig umådelig praktisk, og Henrik Søndag blev efter en hurtig og velgennemført retssag hængt. Resten fik fæstningsarbejde enten på livstid eller i 4 år – i Vestindien var det nogenlunde det samme. Men hvordan gik det med William Davies i Admiralitetsretten på St. Kitts? Han blev frikendt. Og han var endda efter alle udsagn hovedmanden.

Da nyheden om den engelske admiralitetsrets resultat nåede St. Thomas, fandt man dog ikke grund til at tage sagen op til fornyet prøvelse. Henrik Søndag var jo hængt, og Peter von Scholten, der i mellemtiden var blevet generalguvernør, bemærkede til sagen, at William Davies måtte anses for en i høj grad mistænkelig person, som bør forvises de dansk-vestindiske øer. Davies havde sikkert heller ikke megen lyst til at slå sig ned netop dér.

Om det nu var sørøverforordningens skyld eller ej, døde sørøveriet efter 1830 mere eller mindre ud i Vestindien. Forordningen forblev imidlertid i kraft. I den Ørstedeske straffelovsreform blev den ved forordning om tyveri mv. i 1840 opretholdt og udvidet til også at gælde sørøverier i hjemlige danske farvande. Ved straffelovsreformen i 1866 blev den ophævet, men denne straffelov blev aldrig – på trods af mange forsøg – udvidet til de dansk-vestindiske øer. Så der gjaldt den indtil 1917.

Poul Olsen er chefkonsulent i Rigsarkivarens Sekretariat og har gennem mange år beskæftiget sig med vestindiske forhold.

Strøget af Censuren

I perioden fra den franske revolutions udbrud i 1789 til Robespierres fald i 1794 flygtede mellem 150.000 og 200.000 franskmænd fra deres hjemland. En af disse emigranter, videnskabsmanden La Coudraye, slog sig ned i Danmark og arbejdede med et ambitiøst, maritimt opslagsværk. Men hans royalistiske grundholdninger sammenholdt med Danmarks alliance med Frankrig efter 1807 gav ham store problemer.

Uden andet end sit Ludvigskors på brystet og kassevis af papirer, noter og optegnelser nåede franskmanden, François Céléstin de Loynes-Barraud de la Coudraye i 1794 til Danmark. Han var to år tidligere flygtet fra revolutionens Frankrig. Foran sig havde han en lang karriere i Videnskabernes Selskab og som underviser på Søkadetakademiet. Bag sig havde han sin tabte sociale position, sine af de revolutionære myndigheder beslaglagte besiddelser og sin tidligere bestilling ved den franske marine.

La Coudraye var født i Poitou i 1743. Han var uddannet fysiker ved den franske marine og havde udgivet flere prisbelønnede, teoretiske værker om blandt andet bølgers bevægelsesmønstre. Ved stænderforsamlingen i 1789 optrådte La Coudraye som deputeret for adelen i Poitou. På grund af Frankrigs håbløse økonomiske situation havde kongen indkaldt stænderne for at lade sig rådføre om landets situation og fremtid, og som bekendt blev denne samling begyndelsen til Den franske Revolution.

Den franske stænderforsamling i 1789.

I det første stykke tid havde La Coudraye forsøgt at navigere i de oprørte revolutionære vande og gøre sine synspunkter gældende. Det var især i forbindelse med den revolutionære regerings forsøg på at omlægge søværnet efter nye idealer, at La Coudraye havde noget på hjerte, og han blandede sig i diskussionen om afskaffelsen af klasseringssystemet i den franske marine. Klasseringssystemet var pr. dekret blevet afskaffet, og La Coudraye mente, at det var en skæbnesvanger beslutning for søværnet. Han så det som en misforstået anvendelse af lighedsprincippet at ville afskaffe et klassesystem, der tog hensyn til søfolkenes livsvilkår – alder, ægtestand, antal børn og så videre. Senere kritiserede La Coudraye den marinekommission, der stod for omlægningen af det franske søværn. Kommissionen ville sammenlægge handelsflåden og søværnet og ensrette flådeofficersuddannelsen, så den både uddannede handelsfolk og militæret. La Coudraye gjorde kraftige indvendinger mod dette forslag. Han mente, at idéen var præget af en købmandstankegang, der var undergravende for den militære ånd og for stræben mod storhed. Stræben efter henholdsvis økonomiske fortjenester og militær ære var ifølge La Coudraye to uforenelige størrelser, og han understregede, at han ikke med sin kritik lagde afstand til kommissionens nye konstitutionelle principper. Men lighed og frihed betød jo ikke, at alle og enhver kunne løfte søværnets opgaver.

Måske gjorde hans kritiske indstilling, og hans mod til at udtrykke den, det en smule hedt for La Coudraye, efterhånden som stemningen radikaliseredes i Paris. I 1792 emigrerede han, sluttede sig snart til kontrarevolutionen og deltog i det preussisk-østrigsk ledede felttog i 1792 mod det revolutionære Frankrig. Efter det fejlslagne felttog drog han først til Utrecht, men flygtede siden videre til Haag,

Ludvig 16.s henrettelse.

da revolutionshæren nærmede sig. Her blev han ven med den danske gesandt på stedet, som opfordrede ham til at søge tilflugt i Danmark. Ankommen her til landet i 1794 blev han via finansminister Ernst Schimmelmann præsenteret for stats- og udenrigsminister A.P. Bernstorff og kronprins Frederik, og han tog med hjælp fra de højeste kredse i landet hul på en karriere som videnskabsmand og maritimkyndig. I første omgang fik La Coudraye tildelt et 3-årigt stipendium på 300 rigsdaler årligt fra *Fonden ad usus publicos* til at understøtte sit videnskabelige arbejde. I Ernst Schimmelmann og C.D. Reventlows anbefalingskrivelse til fonden hedder det, at La Coudraye er »et af de ulykkelige og uskyldige ofre for den franske revolution«, der ved sin flugt fra hjemstavnen mistede »alle sine ressourcer og hele sin formue«. Ansøgningen blev imødekommet den 14. januar 1795. I maj 1798 forlængedes hans bevilling på yderligere 3 år, og i 1803 forhøjedes hans understøttelse til 360 rigsdaler årligt.

I begyndelsen af 1795 begynder La Coudraye at undervise på Sokadetakademiet og går snart i gang med at udfolde sin virksomhed som videnskabsmand. I 1796 tildeles La Coudraye Det kongelige danske Videnskaberne Selskabs guldmedalje for værket *Théories des vents et des ondes* [Teorier om vinde og bølger], der i 1785 også havde udløst en pris fra akademiet i Dijon. To måneder efter tildelingen af guldmedaljen udnævnes La Coudraye til indenlandsk medlem af selskabet. I

Værftet i Toulon.

Videnskabernes Selskab optræder La Coudraye i de følgende år med forelæsninger og præsentationer af udenlandske værker og opfindelser. Blandt andet foreviser han i december 1797 nogle prøver på vandtæt tøj af lærred og papir fremstillet af en grev Coutteau i Amsterdam. Tøjet afprøves af den såkaldte fysiske klasse, der dog ikke virkede synderligt imponeret over opfindelsen.

Samtidig træder han ind i ledende kredse i København og har sin næsten daglige gang hos familien Schimmelmann og hos handelsmanden Frédéric de Coninck. La Coudraye beskrives flere steder som en sympatisk og beskeden mand. Men under det afbalancerede væsen rumlede en kontrarevolutionær ildsjæl. Forud for hævelsen af hans understøttelse i 1803 havde han sendt en ansøgningsskrivelse til kronprinsesse Marie Sophie Frederikke. La Coudrayes politiske sindelag kommer tydeligt til udtryk i skrivelsen. Han har som en sand royalist ikke betænkt sig et øjeblik på at ofre sig i den gode sags tjeneste – det vil i dette tilfælde sige kongernes og fyrsternes sag. Samtidig udpeges den egentlige årsag til tidens uroligheder. Det er den moderne filosofi, der har skabt grobund for de revolutionære excesser. Som en af den henrettede franske kong Ludvig 16.s trofaste undersåtter, der af omstændighederne er drevet fra sit hjemland, finder han dog trøst under en anden fyrstes beskyttelse. I brevet nævnes desuden hans arbejde med opslagsværket *Dictionnaire de marine*, som han havde arbejdet på i et stykke tid. Måske er det

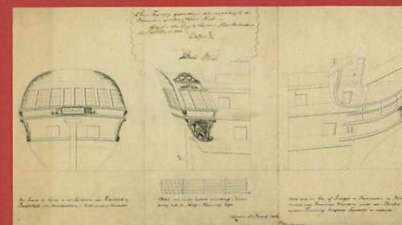
ikke helt uden bagtanke, at han nævner sit arbejde med værket for kronprinsessen. Hun kunne meget let få indflydelse på et eventuelt økonomisk bidrag til udfærdigelsen af hans ordbog.

Det var de politiske konjunkturer, der havde drevet La Coudraye til Danmark og gjort landet mod nord til – med hans egne ord – hans andet fædreland. Men det var også de politiske konjunkturer, der skulle sætte ham hindringer i vejen for hans videnskabelige udfoldelser. Siden 1794 havde La Coudraye levet i et land, der havde holdt sig neutral i den løbende europæiske storkonflikt, der var udsprunget af Den franske Revolution. Men efter englændernes angreb på Danmark i 1807 var Danmark trådt ind i konflikten på fransk side. Danmark var nu Napoleons allierede. For La Coudraye betød det, at det land, der havde givet ham asyl, nu stod side om side med det land og det styre, han var flygtet fra. Napoleon havde i 1802 givet amnesti til de mange emigranter, der havde forladt Frankrig, da det gik hedest til i årene frem til 1794. Men for de mest kongetro emigranter var dette tilbud ikke en mulighed. Deres loyalitet var udelukkende rettet mod Ludvig 18., en bror til den henrettede Ludvig 16., der fra sit eksil havde udråbt sig selv til franskmændenes konge. For La Coudraye var Ludvig 18. Frankrigs retmæssige hersker, og Napoleon var blot en gemen tronraner.

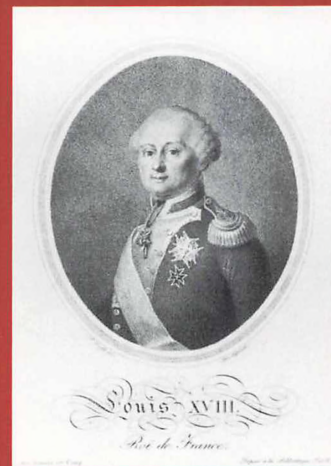
La Coudraye arbejdede støt videre på det maritime opslagsværk, han havde nævnt i brevet til kronprinsessen. Netop opslagsværket skulle få konsekvenser for hans skæbne. I 1806 og efterfølgende i 1808 ansøger han *Fonden ad usus publicos* om støtte til udgivelsen af værket. Men fonden henlagde ansøgningerne. Derimod fik han i 1811 tildelt en gratifikation af kongen på 400 rigsdaler. I hans ansøgning til kongen forklarer La Coudraye, at han har svært ved at leve af sin pension og derfor blandt andet har måttet sælge den guldmedalje, han havde modtaget af Videnskabernes Selskab. Trods indtægterne fra salget var han stadig ikke i stand til at holde sig med brænde.

Måske havde La Coudraye ændret strategi i forbindelse med finansieringen af opslagsværket. I hvert fald blev ikke alle pengene fra kongen brugt til brænde. Ganske kort efter tildelingen af de 400 rigsdaler kunne La Coudraye nemlig sende de første 36 helark af sit opslagsværk til trykning – dels for egen regning, dels med økonomisk støtte fra Rusland. Nu ville han realisere den drøm, han havde haft i årevis: at få publiceret sit stort anlagte opslagsværk, der skulle bringe ham hæder og berømmelse som et plaster på såret efter mange års hensygnende tilværelse som emigrant i en kold afkrog af verden.

Men noget kom i vejen. Den 24. juni klager La Coudraye til Frederik 6. I sit brev fortæller han, hvordan han om aftenen den 29. maj havde modtaget en stævning om at møde hos dommer Lassen i Politiretten den efterfølgende dag. La Coudraye var pligtskyldigt mødt op hos Lassen næste morgen. Dommeren havde spurgt La Coudraye, om han var ved at lade et opslagsværk om sofart trykke. La Coudraye havde svaret bekræftende. Lassen meddelte så La Coudraye, at der var en passage i værket, som måtte slettes. La Coudraye blev meget forbavset over denne oplysning. Hvorfra vidste Lassen, hvad der stod i hans værk, som endnu ikke var udkommet? Forbavselsen blev endnu større, da La Coudraye spurgte, hvilken passage, det drejede sig om, og Lassen så hev en samling tryksider frem

I slutningen af 1700-tallet blev dansk skibs konstruktion stærkt fransk inspireret. Det smalle agterspejl på linieskibet 'Norge' er et godt eksempel herpå.

Ludvig 18.

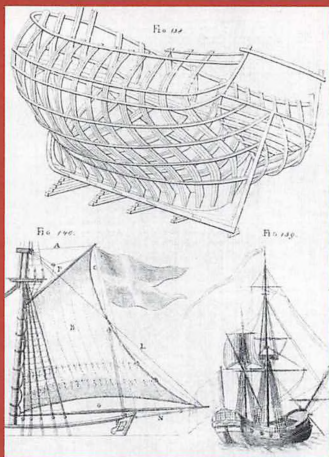

Planche fra La Coudrayes *Dictionnaire de Marine*.

Udenrigsminister Rosenkrantz.

af det endnu ikke udgivne værk. Hvor havde Lassen fået siderne fra? Det eneste svar måtte være, at Lassen havde fået fat i dem hos trykkeren. La Coudraye gjorde Lassen opmærksom på, at politiet ikke havde ret til at kræve hans papirer udleveret hos trykkeren. Det var også et brud på al skik, hvis trykkeren hemmeligt og uden hans vidende havde udleveret hans manuskript og idéer. Lassen affærdigede imidlertid let La Coudrayes indvendinger.

Men hvad var det så for en passage, der var faldet Lassen for brystet? Det drejede sig om ordene »en fornærmende amnesti« i følgende passage, der var at finde på side 18, 2. spalte: »...udstødt, frataget mine papirer, så vel som mine ejendele, og tilbudt en fornærmende amnesti, kunne jeg ikke gøre andet end at skrive [til den franske marineminister] for at få de nødvendige oplysninger...«. Det er Napoleons generelle amnesti fra 1802 for de franske emigranter, der omtales som fornærmende.

La Coudraye prøvede at forklare Lassen, hvad han mente med udtrykket. En amnesti betyder benådning for en forbrydelse. Han kunne ikke acceptere en amnesti uden samtidig at stemple sig selv som kriminel og således krænke sig selv. Andet lå der ikke i det. Hvis han derimod havde ønsket at fornærme selve amnestien, havde han kaldt den for barbarisk og uretfærdig. Barbarisk, fordi den krævede, at han anså sig selv for kriminel, selvom han ikke kendte nogen lov, der gjorde en forbrydelse af at være tro mod sin konge. Uretfærdig, fordi den krævede, at han anerkendte beslaglæggelsen af sine ejendele.

Dagen efter, ved halvtotiden, var en retsfuldmægtig Kjærgaard troppet op på La Coudrayes bopæl for på vegne af dommer Lassen at opfordre ham til at deponere alt, hvad han lå inde med af papirer, der havde med opslagsværket at gøre. La Coudraye nægtede med henvisning til trykkefrihedsforordningens § 26. For det første havde han lov til at opbevare sit manuskript privat, og for det andet havde Lassen kun et uhjemlet kendskab til hans værk. Kjærgaard forlod La Coudraye med uforrettet sag. Men en halv time senere vendte han tilbage med to betjente. La Coudraye spurgte, om de havde nogen form for kendelse enten fra kongen, en minister eller en domstol. Betjentene svarede nej og tiltvang sig derefter adgang til La Coudrayes bopæl. Trods franskmændens protester gennemsøgte de papirerne i hans arbejdsværelse. Ind imellem fandt de papirer, der så suspekter ud – eller som knyttede sig direkte til opslagsværket – og tog dem ud af bunkerne. De beslaglagte papirer blev stablet på en medbragt vogn og kørt væk.

La Coudraye var målløs. Efter den krænkende behandling klagede han sin nød til udenrigsminister Rosenkrantz. Han bad om oprejsning for det eklatante overgreb, man havde udsat en gammel mand for. Ministeren virkede rørt over historien, beroligede La Coudraye og lovede at retfærdigheden ville ske fyldest. Næste aften blev La Coudrayes papirer tilbageleveret. Om det var på foranledning af ministeren er ikke til at sige. Under alle omstændigheder blev hans papirer afleveret til La Coudrayes overbo, fordi han ikke selv havde været hjemme. La Coudraye undrede sig over, at alt dette kunne ske uden nogen form for formaliteter, uden kvittering og uden følgeskrivelse. Af samme grund ventede La Coudraye med at afhente sine papirer til dagen efter, hvor han kunne gøre det i nærværelse af to vidner. Så vidt han kunne se, var der ikke bragt uorden i papirerne. Der manglede

tilsyneladende heller ikke noget, selvom det var lidt svært at overskue de mange tusinde papirer. Det hele var blevet tilbageleveret i 36 pakker, hvoraf en del var gået i stykker under transporten.

I brevet til kongen gør La Coudraye meget ud af det principielt ulovlige i det overgreb, han har været udsat for. Lassen har handlet forkert, ja, ulovligt. Han har misbrugt sin magt og trykkeforordningen til at fornærme La Coudraye. Og trykkeren har også forbrudt sig mod forordningen ved at udlevere materialet uden La Coudrayes vidende og samtykke. Både dommeren og trykkeren har således krænket hans ejendom. Fra de principielle overvejelser drejer La Coudraye klagebrevet over i det mere personlige. Den franske Revolution har vænnet ham så meget til uretfærdigheder og overgreb, at han ikke længere prøver at få oprejsning for de ting, han har været udsat for. Men revolutionen har ikke vænnet ham til – og vil aldrig vænne ham til – at være ligeglad med taktfuldhed. At blive behandlet som en forbryder er lige skrap nok.

Afslutningsvis beder La Coudraye om at måtte blive underkastet en værdig censur, så al mistanke mod ham kan fejces af bordet. Hans opslagsværk har jo intet med politik at gøre. Det er et videnskabeligt værk om søfart. Han ønsker på enhver måde at indrette sig efter bestemmelserne i det land, der så længe har været hans asyl, og som han betragter som sit eget. Derfor beder han om en ny censor. Men forudsætningen er, at det bliver en kyndig mand, der sættes til at læse hans manuskript. Ikke en ignorant, der ikke kender nuancerne i det franske sprog, men en *homme de monde* [verdensmand], der kan yde hans værk en passende retfærdighed og respekt.

En uge senere foreligger en kongelig resolution, hvor La Coudrayes klage til dels affærdiges. Kongen – det vil i realiteten sige kronprins Frederik (6.) – finder, at Lassen har handlet rigtigt og i overensstemmelse med sagens omstændigheder – en lidt intetsigende formulering, der ikke løfter sløret for noget som helst. Men kongen og kancelliet har sikkert set det som en pligt at stå en embedsmand bi i sådan en sag. Trods den kongelige støtte til Lassens måde at håndtere sagen på efterkommer kongen La Coudrayes ønske om at lade en franskkyndig og dannet mand se på sagerne. Efter kongelig resolution bliver etatsråd og ridder af Dannebrog Georg Nicolaj Nissen, sat til at gennemlæse værket for derefter at komme med en udtalelse. Han skal finde alle de »upassende Phraser«, der måtte findes i teksten. I Nissen havde La Coudraye fået en censor, der sikkert indfrie hans krav om dannelse. Nissen havde været diplomat, var skuespil- og lyrikforfatter og i øvrigt gift med Mozarts enke, som han havde lært at kende i Wien i 1797. Alt i alt den *homme de monde*, som La Coudraye havde fordret.

Nissen var tydeligvis ikke begejstret for opgaven. I den indledende passage i sin opsummering forklares indirekte, og i snørklede vendinger, hvorfor censuren har voldt ham kvaler. Han kender flere af La Coudrayes beskyttere her i landet, hvilket har gjort det svært for ham at bevare sin objektivitet. Og kendskabet til La Coudrayes skæbne og egenskaber kan ikke andet end tale til emigrantens fordel, mener Nissen. Efter at have præsenteret en ualmindelig omstændelig og omfangsrig redegørelse for alle de fortrædeligheder, besværligheder, manglende anerkendelse og hån, som en censor – der som kongens trofaste tjener kun udfører sin pligt – bebyrdes med, skriver Nissen i flere detaljer om sit møde med La Coudraye:

Jeg kom i Forbindelse med en gammel, ulykkelig, fyrig, kundskabsfuld – saare agtværdig Mand; Autor, fuld af ogsaa meget billig Selvfølelse og af al slags Ambition; ivrig bekjender af en politisk Religion, hvis Væsen gjør intolerant, ubøiyelig, uforsonlig, ja indeslutter i sig Beredvilligheden til Martyrdommens Kaar; der at havde anvendt langt over Tusind Rigsdaler jeg kunde komme til at erklære ham bortkastede; som det, langt fra nu mere at have Idee om sliq Udsigt, var om at gjøre at faae endeligen trykt uden Ophold et Værk, der skulde ikke alene retfærdiggjøre den kaiserlig-russiske Understøttelse, ved hvilken det befordres, men hvorved han ydemmere var forvissat ved berøithed og Fortjeneste at hæve sig over en saa tung som lang Skjulthed; der nyligen havde mødt Vanskeligheder som havde saaret ham paa det dybeste, og hos sig var overtudet om at være bleven forurettet af een af de retfærdigste Regjeringer; tilfreds med den opstillede, som han selv benævnedes den, censure aimable, men uden at kunne glemme den foregaaende »ufortjente« censure afflictive; og hvad der uden Tvivl var hans kjæreste, hans intimeste Tanke, som nu gottede sig ved den paa al anden Vej savnede Nydelse at proklamere for den hele Verden sit usvigelige Sindelag for den Ret og den Fyrste som er de Emigrertes.

Karakteristikken er mageløs. Den indrammer i en vis forstand hele La Coudrayes virke og sindelag. Den beskriver, hvordan emigrationen bliver til et martyrium, hvordan kampen for bourbonernes sag ikke længere bygger på en almindelig politisk overbevisning, men er blevet til en religion, hvor emigranter som La Coudraye er fundamentalister. Og den beskriver alle de forhåbninger og drømme, La Coudraye knyttede til sit værk, og som var vokset ud af emigranttilværelsens genvordigheder. La Coudraye havde sat sin lid til, at hans værk ville bringe ham berømmelse – og sikkert også en betydelig indtægt. Derfor havde han satsat alle sine penge – sandsynligvis hele gratifikationen fra kongen – på udgivelsen af værket i håb om, at pengene ville komme igen flere gange. Hans forventning om videnskabelig anerkendelse var uløseligt knyttet til hans politiske overbevisning, og dermed til hans »politiske religion«. Nissens afsluttende bemærkning om, at La Coudraye ville »proklamere for den hele Verden sit usvigelige Sindelag for den Ret og den Fyrste som er de Emigrertes«, henviser til et ønske, La Coudraye havde, om at dedikere sit værk til den franske eksilkonge, Ludvig 18. Men netop dette sindelag gjorde det samtidig umuligt for La Coudraye at modtage forslag til ændringer eller råd, der kunne sikre en passage for censuren.

Nissen havde aftalt med La Coudraye, at han skulle aflevere resten af sit manuskript til gennemlæsning, inden det blev sendt til trykning. På den måde ville det spare La Coudraye for problemer og omkostninger. Hvis der var noget, der skulle rettes, ville det blive gjort inden trykningen. Men La Coudraye endte alligevel med at aflevere næste del af værket som allerede trykte ark. Han var åbenbart fuldt overbevist om, at de ville blive godkendt. Da Nissen dagen efter ikke havde gennemlæst alle arkene, blev La Coudraye forundret. Han bad om, at det så kunne færdiggøres til den følgende dag, men Nissen forklarede, at det nok ikke kunne blive sådan. La Coudraye svarede, at Nissen vel nok kunne finde tid i løbet af det kommende døgn. Han skulle jo bare bladre arkene igennem og sætte sin anerkendende signatur på arkene. Efter denne samtale gik La Coudraye til sit og overlod Nissen at gøre sin gerning. Nissen læste arkene igennem og måtte

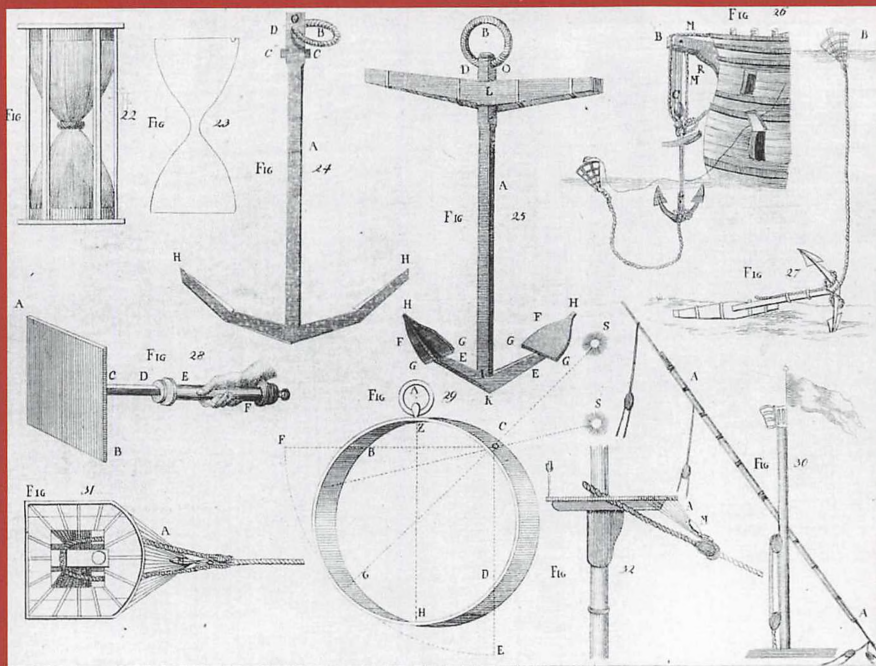

Planche fra La Coudrayes *Dictionnaire de Marine*

afgive sin dom til La Coudraye: »Mit Hjerte blødte, men nu kunde Intet længere redde mig – Mandag tilig fik han brev fra mig. Jeg gysede ved Tanken om den første Virkning det har gjort paa ham«.

Nissen havde prøvet at præsentere La Coudraye censuren så skånselsfuldt som muligt og udvalgte sine udtryk med stor omhu. La Coudraye havde på et tidspunkt sagt til ham, at han var interesseret i at blive præsenteret for alle slags iagttagelser, Nissen gjorde sig under læsningen. Dette forsøgte Nissen nu at bruge i sin redegørelse til La Coudraye ved at »bibringe ham Censurens fordringer i en Travestering der traf mindre hans Egenkærlighed, i det han i den kunde erkjende min blotte individuelle, vrang Mening, men som imidlertid maatte lade ham til videre Eftertanke hvoraf han kunde gjøre sig selv en Fortjeneste. Ydermere indklædte jeg Alt i Spørgsmaal...«. På denne måde forsøgte Nissen at angribe La Coudrayes »politiske Troes Ytringer« gennem snørklede spørgsmål og mere generelle anfægtelser. Han afslutter dog med at forklare La Coudraye, at de mange problematiske passager, spredt over alle siderne, bevirker, at værket ikke vil kunne trykkes med den danske regerings godkendelse. Han opfordrede La Coudraye til at stryge alle de uheldige steder i teksten »for ikke at berøve Verden Frugten af hans Erfaring og Indsigter«. Men hvilke passager er det egentlig, Nissen finder problematiske? Det drejer sig om små steder, hvor politiske implikationer trænger sig på. Eksempelvis når La Coudraye omtaler kongen af Frankrigs flåde. Kunne man tale om en sådan i året 1811, hvor Napoleon havde været ved magten i tolv år, hvor Ludvig 16. havde været død i 18 år, og hvor den eneste, der kaldte sig

Soakademiet.

konge af Frankrig, var en bror til den henrettede konge, der levede i eksil i England og ikke havde den mindste politiske indflydelse? Når La Coudraye bevidst talte om kongen af Frankrig, kunne det ikke opfattes som andet end en provokation eller en politisk tilkendegivelse – endda vendt mod Danmarks allierede, kejser Napoleon af Frankrig. Nissen mener, at værket sikkert vil afstedkomme klager »fra Hans Majestæts høje Allierede«. På den anden side understreger han, at værket »ingen udtrykkelige eller fuldkommen direkte Fornærmelser indeholder«. Der er snarere tale om mindre »désobligeancer«.

Ud fra Nissens redegørelse er det ganske tydeligt, at han respekterer og værdsætter La Coudraye både som videnskabsmand og som hædersmand. Han er imponeret over franskmandens lærdom og ikke mindst hans sprog. Men han er nødt til løse den opgave, kongen har pålagt ham. Han kan ikke se igennem fingre med noget som helst. Hvor ubehageligt og ufortjent det end måtte synes, var han nødt til gøre sin pligt. Han kunne ikke sætte censurens godkendelse på papirarkene. Videnskaben måtte vige for politiske hensyn.

La Coudraye blev svært skuffet, da han modtog beskeden. Han sender et næsten resignerende svar til Nissen den 19. oktober, hvori han helt afstår fra at ville publicere sit værk. Nederlaget fik La Coudraye til at tage en tung beslutning. Han ville forlade Danmark. Selvom han havde boet i København i 17 år og nu var en gammel mand, kunne han ikke leve med ydmygelsen og mistroen. La Coudraye valgte nu at rejse til Rusland. Herfra havde han modtaget økonomisk hjælp til trykningen af værket. Han havde under sit 17 år lange ophold i Danmark haft

løbende og tæt kontakt til de russiske gesandter, og Rusland var derfor et oplagt sted at søge hen. Det må have været temmelig strabadserende for den gamle mand at rejse til Rusland. Men frem nåede han.

I Rusland arbejdede La Coudraye videre med opslagsværket og indgik i den russiske marine med rang af kaptajn. Senere blev han æresmedlem af det kejserlige admiralitetsdepartement i Skt. Petersborg. Første bind af hans *Dictionnaire de Marine* udkom i 1812 – samme år som La Coudraye var kommet til Rusland. I stedet for den påtænkte dedikation til Ludvig 18. var værket nu tilegnet den russiske kejser, Alexander 1. Læser man videre under de mange opslag, bliver det klart, at La Coudraye tydeligvis ikke har ændret et komma i forhold til de to danske censorers kritik. Der var ikke længere den mindste grund til at være påpasselig. Værket var udgivet med zarens støtte og velsignelse, og Rusland var, i modsætning til Danmark, Napoleons fjende. Hvad der tidligere havde været en problematisk passage var nu en velplaceret og kejserligt sanktioneret politisk kommentar.

I 1813 skriver La Coudraye til sine tidligere kolleger i Videnskabernes Selskab og fortæller om sit liv i Rusland. Desværre gør krigen, at videnskabeligt arbejde må vige for krigsinteresserne. Alle synes optaget af krigen på bekostning af litteraturen og videnskaben. Arbejdet med opslagsværket går dog fremad, men det går bestemt ikke hurtigere, end det gjorde i København. Han får skrevet omkring et ark om ugen og vil ikke blive færdig før den kommende vinter. Hans brev er ikke præget af bitterhed, snarere savner han Danmark. På trods af kejserens godhed over for ham, har han svært ved at forestille sig at skulle blive. Hans forhold er ellers upåklagelige. Han har tjener og egen vogn. Men det er koldt i Skt. Petersborg, og for en mand i hans alder – 81 år – er det hårdt at skulle leve med kulden. Hvis Frankrig ulykkeligvis bliver ved med at være lukket for ham, regner han med at vende tilbage til Danmark og fortsætte sit arbejde for selskabet. Hvor ville han dog gerne gense det land, der har understøttet ham og været hans hjem i 17 år.

La Coudraye slutter sit brev til kollegerne i Videnskabernes Selskab med et hjertesuk. Intet er perfekt i denne verden. Lykkeligvis, måske – for hvis verden var perfekt, ville det være så meget desto sværere at skulle forlade den. En passende overvejelse i hans alder, som han skriver. Halvandet år senere døde La Coudraye i Skt. Petersborg. Han nåede altså at få nyheden om Napoleons fald og bourbonernes genindsættelse som Frankrigs herskere. Men han nåede ikke hjem. Hverken til Frankrig eller Danmark.

Ulrik Langen er Ph.d. og forskningsstipendiat på Institut for historie og samfundsforhold ved Roskilde Universitetscenter

Litteratur:

La Coudrayes udgivelser samt arkivalier fra Videnskabernes Selskabs arkiv, Rigsarkivet (Finanskollegiet og Danske Kancelli) og det franske udenrigsministeriums arkiv

Kobbertøj fra Det Kongelige Køkken

Historien om De Kongelige Middage

For første gang har Hendes Majestæt Dronningen givet tilladelse til offentlig adgang til en udstilling af Kongehusets samling af køkkenkobbertøj i Det Kongelige Køkken på Christiansborg Slot. Dette køkken har ikke tidligere være tilgængeligt.

Samlingen af køkkenkobbertøj er på mellem 700 og 800 stykker og vejer samlet ca. 2.000 kg. De ældste stykker er fra midten af 1700-tallet, de yngste fra 1921. Her er alle former for køkkenudstyr, som kræves for at kunne lave mad til 1.000 gæster. Disse smukke kobberredskaber vil fra 9. oktober til 20. december 2003 være udstillet i Det Kongelige Køkken på Christiansborg Slot sammen med en meget fin samling af kongelige menukort fra det danske hof og tilsvarende udenlandske. Eksempler fra Det Kongelige Køkkens opskriftsamling på gode og udsøgte retter vil ligge fremme og kan tages gratis med hjem.

Kobbertøjet har ikke været i brug siden begyndelsen af 1950'erne. Nu er det rensat, poleret og genfortinnet, så man i dag igen kan lave mad i de gamle kobberkedler og bage postejer, tærter og desserter i de utallige forme. Samlingens største stykker er bouillonkedler til 100 liter. En af disse vil være i kog under udstillingen med en dejlig bouillon, som de besøgende gæster kan smage. Fra 22. november til 20. december serveres lune æbleskiver og varm gløgg til billige priser.

Til udstillingen foreligger et katalog med artikler, der belyser kobbersamlingens historie. Endvidere er der heri en artikel om det kongelige danske taffel i tiden 1863-1921 med talrige eksempler på kongelige frokoster, middage, vinkælderbeholdninger m.m. Kataloget afsluttes med en systematisk gennemgang af hele kobbersamlingen.

Udstillingen er åben alle ugens syv dage kl. 10-16.

Indgang gennem Christiansborg Ridebane nr. 25: Enten gennem porten mod Thorvaldsens Plads eller fra Slotspladsen bag rytterstatuen gennem den store port til Indre Slotsgård og til højre derfra til Ridebanen nr. 25.

Christiansborg Slot · Prins Jorgens Gård 1 · 1218 Kbh. K. · Tlf. 33 92 78 17 · E-post ovk@image.dk

»Den flyvende bimorder«

– og alle de andre...

Det ligner billeder fra Hitchcocks berømte film 'Menneskejagt', men de stammer såmænd fra 1950'ernes danske sommerland. Erik Malmose blev pioner, da han efter Anden Verdenskrig fra sine fly begyndte at sprøjte med kemikalier mod ukrudt og skadedyr. Det var effektivt, og kun biavlerne var ikke begejstrede.

KENN TARBENSEN

Direktør Johs. Nyholm, Andelskartoffelmelsfabrikken »Djursland«, har travlt med at komme væk under sprøjtning af en kartoffelmark på Djursland ca. 1958. Men hvad med fotografen?

Foto: Pressehuset Polyfoto. Superfos' arkiv, Erhvervsarkivet.

Under ordningen af Superfos arkiv, der blev afleveret til Erhvervsarkivet i 2001, fangede nogle billeder opmærksomheden. De var fra 1950-60'erne og viste små flyvemaskiner, der fløj lavt over markerne og sprøjtede ukrudts- og skadedyrsbekæmpelsesmidler. Piloten var Erik Malmlose, der er pioneren inden for dansk landbrugsflyvning. Malmlose, som nu er 84 år, sprøjtede bl.a. markerne med bladan, et giftstof, der blev opfundet af Bayerfabrikkerne i Leverkusen i 1944. I flere årtier blev bladan og andre parathionmidler, som f.eks. DDT, anset for fremragende kemikalier. DDT blev fx anvendt til at pudre flygtninge med. Dermed var man i det mindste sikker på, at disse ikke medbragte lus! I dansk

landbrug blev bladan anset for at være det store vidundermiddel mod skadedyr. Fra traktorer, der netop i 1950'erne vandt stor udbredelse – men altså også fra fly – blev utallige marker oversprøjtet. Desværre viste det sig, at bierne – der ud over honningproduktion også har stor betydning for bestøvning af floraen – også blev dræbt. Nogle steder drattede hele bisværme omkuld på vej hjem til bistaderne. Derfor kaldte mange biavlere Erik Malmlose for »Den flyvende bimorder«.

Pioneren Erik Malmlose

Med base på Beldringe Flyveplads nord for Odense startede Erik Malmlose i 1948 sin virksomhed. Under krigen havde han været modstandsmand, og derfor kunne han få økonomisk støtte fra Frihedsfonden til etablere »Malmlose-Fly«. Virksomheden kom til at hedde sådan, fordi det var lettere at sige »Malmlose« end »Malmlose«. Erik Malmlose havde en ufuldendt officersuddannelse bag sig, men ved et solidt gå-på-mod blev han den første i Danmark, der fik et civilt flyvercertifikat. Under stor pressebevågenhed løste han i sit nye firma utallige opgaver over hele landet. Rapsmarker blev pudret mod glimmerbøsser og snudebiller, roemarker mod bladlus, skove og plantager for viklerlarver, og kartoffelmarker blev sprøjtet mod kartoffelskimmel. Desuden blev der sprøjtet med hormonmidler mod almindeligt ukrudt på markerne. »Malmlose-Fly« blev storafstager af produkter fra A/S Agro-Kemi, der i december 1952 var oprettet som et datterselskab under Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-fabrik (Superfos). Samarbejdet mellem »Malmlose-Fly« og Agro-Kemi blev så tæt, at flyselskabet i 1956 blev opkøbt af Agro-Kemi. På

Pudring af en frugtplantage på Lolland i midten af 1950'erne. Bemærk manden – en markør – mellem træerne.

*Foto: Pressehuset Polyfoto.
Superfos' arkiv, Erhvervsarkivet.*

Forskere ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg har de seneste år udgivet flere bøger om dansk vejhistorie. I Superfos' arkiv rummer for eksempel også billeder af asfaltering i 1950'erne.

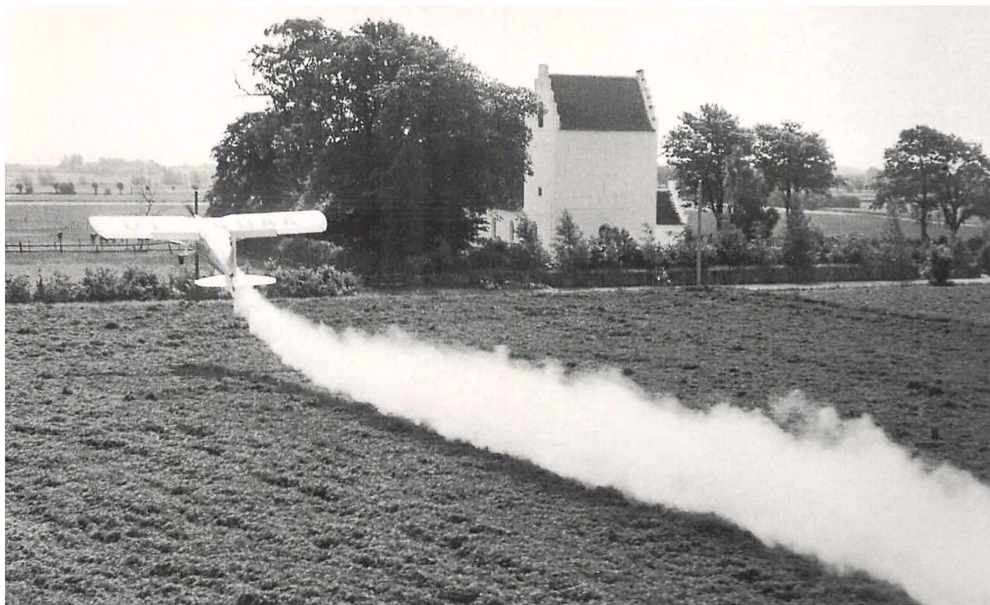
Foto: Foto-Service. Superfos' arkiv, Erhvervsarkivet.

det tidspunkt var »luftflåden« vokset til tre KZ III-maskiner, hvoraf én var indrettet til sprøjtning og to til pudring.

Under Agro-Kemi

Når Superfos i 1956 overtog virksomheden, skete det især, fordi »Malmmos-Fly« inden for landbrugskredse var blevet et godt varemærke og således havde betydelig propagandaværdi. Bestyrelsen accepterede derfor i flere år mindre underskud. For at rette lidt op på bundlinjen i regnskabet forsøgte man i starten af 1960'erne at styrke aktiviteterne ved at udnytte flyvemaskinerne bedre ved engagementer i udlandet. Når det i Danmark var »uden for sæsonen«, sprøjtede man i det nordlige Sverige kemikalier mod uønsket birketræsvækst og i Sudan og i Egypten mod skadedyr i bomuldsmarkerne. Det hjalp lidt på selskabets økonomi, men nogen profitabel forretning var det ikke. For Superfos som helhed var der tale om en ganske beskedne forretning, og der måtte siges stop. Det blev der i 1964, da »Malmmos-Fly« blev solgt til firmaet Harry Thanner. Erik Malmmos havde efter salget i 1956 været konsulent for sin tidligere virksomhed og arbejdede – ved siden af sit eget lille landbrug på Sydfyn – senere for KFK Landbrugs Flyvning. Som en af Danmarks ældste piloter blev han i 1999 hædret med Ellehammer-Pokalen. KFK Landbrugs Flyvning indstillede virksomheden i 1987. I dag er der kun en virksomhed i Danmark, der sprøjter ukrudtsmidler over juletræsplantager. I en samtale med Erik Malmmos i foråret 2003 udtalte han: »Det startede med mig og sluttede med mig.«

I Ørsted kirke på Vestfyn er Fadervor blevet gentaget igen og igen. I midten af 1950'erne blev kirkebønnen suppleret med kemisk pudring for at sikre afgrøderne. Foto fra følgefly.

Foto: Odense Luftfoto. Superfos' arkiv, Erhvervsarkivet.

– og alle de andre...

I Erhvervsarkivet er der godt 7.500 arkiver fra virksomheder og erhvervsorganisationer. Heraf rummer omkring 500 arkiver store mængder billeder. Der er formodentlig tale om ca. en halv million. Det eksakte antal er ukendt, og det er næppe muligt nogensinde at få dem alle registeret. I det daglige arbejde i arkiverne støder medarbejderne imidlertid ofte på gode fotos, der fortjener at blive offentliggjort. Hidtil har det kun været muligt med et lille udvalg i årbogen (Erhvervshistorisk Årbog 1949 ff.) og i guiderne (Erhvervsarkivets Arkivoversigter, bd. 1-4, 1991-2000). For tiden arbejder arkivarerne ved Erhvervsarkivet dog på at virkeliggøre en gammel drøm om en webudstilling med gode fotos, der belyser »Industriens Århundrede« fra ca. 1880 til ca. 1980. Ligesom man opfordrer forskere og andre historisk interesserede til at udnytte de mange scoop i billedsamlingerne i alle de andre arkiver, modtager Erhvervsarkivet naturligvis – i lighed med bevaringsværdigt arkivmateriale – altid gerne gode fotografier til belysning af erhvervslivets historie.

Kenn Tarbensen er arkivar ved Erhvervsarkivet i Århus.

Man kan læse mere om »Den flyvende bimorder« i Erhvervshistorisk Årbog 2003. Årbogen kan bestilles på Erhvervsarkivet i Århus, tlf. 86 12 85 33 eller via arkivets hjemmeside: <http://www.sa.dk/ea/>

Erhvervsarkivet i Århus har siden 1949 udgivet Erhvervshistorisk Årbog. For to år siden blev nr. 50 passeret i al ubemærket-hed, men midt i sommervarmen i år udkom nr. 52 i en ny og friskere stil. Siden 1959 har årbogen haft det samme layout, men med den stigende interesse for erhvervshistorie, der fra august i år bl.a. har resulteret i dannelsen af Center for Erhvervshistorie i Århus, har arkivarerne ved Erhvervsarkivet nu følt trang til ikke blot at ændre årbogens layout, men også at sætte mere fokus på teoretiske og metodiske problemstillinger inden for erhvervshistorie. Et hidtil noget overset område er dog også de mange fotos, der findes i de 50 hyldekilometer arkivalier fra virksomheder og erhvervsorganisationer. Antallet af billeder, der er spredt i de godt 7.500 arkiver, skønnes at udgøre over en halv million. At det lønner sig at dykke ned i fotosamlinger viser historien om »Den flyvende bimorder«, som bringes i den nye årbog.

TÆNDERKLAPRENDE KULTURNAT PÅ RIGSARKIVET

På kulturnatten, den 10. oktober 2003, åbner Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm dørene op og fremviser arkivalier om overnaturlige fænomener.

Man vil blandt meget andet kunne se arkivalier omhandlede 'Besættelsen i Thisted', 'Den Sidste Heks', 'Køge Huskors', 'Fanden i Laksegade' og tilmed noget så grumt som 'Serbiske vampyrer'.

Der vil også være skrivestue for børn, hvor man kan øve sig i at skrive med fjer og blæk på gammelt papir, og de dygtigste kan tilmed prøve deres færdigheder udi gotisk håndskrift.

Endelig kan slægtsforskningsinteresserede besøge slægtsforskningsværkstedet, hvor man kan få gode råd om de mange muligheder, som er til rådighed for slægtsforskere.

Kulturnatten finder sted i Rigsarkivets læsesal den 10. oktober 2003 fra kl. 18:00 til kl. 23:00. Der er indgang i Proviantpassagen. Indgang til Proviantpassagen findes i Rigsdagsgården, 1218 Kbh. K. eller fra Christians Brygge ved Det kgl. Bibliotek. Se også www.sa.dk

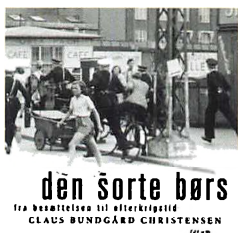

Claus Bundgård Christensen:

Den sorte børs

– fra besættelsen til efterkrigstid

Kbh.: Forum, 2003. 396 s. 299 kr.

På trods af eller muligvis på baggrund af et omfattende rationeringssystem opstod en markant sortbørshandel i Danmark under og efter 2. Verdenskrig. Politiet kæmpede en hård kamp imod denne kriminalitet, men mødte modstand i befolkningen – en modstand der bl.a. skyldtes den voksende modstand mod regeringen. Forholdene blev forværret under den politiløse tid, og først år efter krigen lykkedes det endeligt at få nedkæmpet sort-

børshandlen. Denne bog er den første samlede beskrivelse af den sorte økonomi under og lige efter besættelsen.

Joachim Fest:

Ragnarok

Hitler og Det Tredje Riges undergang

Kbh.: Gyldendal, 2003. 208 s. 225 kr.

En beretning om Det Tredje Riges sidste dage, time for time, fra de russiske generaler begyndte deres sidste afgørende offensiv mod Berlin i begyndelsen af april 1945 til Hitlers selvmord i Førebunkerens den 30. april. Sideløbende hermed er bogen en biografi i kortfilm om Hitler – om hans psykologi, politiske og personlige udvikling, ideologiske program og plads i den tyske historie.

Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen (red.):

Øm Kloster

– Kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie

Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2003. 269 s. 278 kr.

Selvom det er over 400 år siden, de sidste munke forlod Øm Kloster i det midtjyske Søhøjland, og bygningerne for længst er brudt ned, giver området den besøgende et fascinerende indblik i munkenes liv på stedet. De arbejdede under mottoet »bed og arbejde«. Øm Kloster er et af de mest spændende og mest udforskede klostre fra Danmarks middelalder. Bogen beskriver

klostrets udvikling fra 1100-tallet og frem til 1561, da den sidste munk forlod bygningerne.

Kåre Lauring:

Byen brænder

Den store brand i København 1728

Kbh.: Gyldendal, 2003. 144 s. 229 kr.

Forfatteren skildrer tre dramatiske oktoberdøgn i 1728, der forvandlede halvdelen af København til en rygende ruinhob – nærmest time for time skildres de voldsomme begivenheder. Historien om den møjsommelige genopbygning fortælles også. Bogen er illustreret med gamle bykort og stik fra tiden samt med fotos, der viser hvordan de omtalte kvarterer ser ud i dag.

Ole Nørregaard Pedersen

Jernbaner i krig

Kbh.: Aschehoug, 2003. 170 s. 299 kr.

I løbet af anden halvdel af 1800-tallet udviklede jernbanen sig til at blive et afgørende element i moderne krigsførelse. Jernbanerne fik bl.a. en central betydning i Den amerikanske Borgerkrig, og det blev afgørende, at samtlige amerikanske jernbaner lå i nordstaterne. Også i både 1. og 2. Verdenskrig fik jernbanerne afgørende betydning. Bogen indeholder sjældne fotografier af tog i militær anvendelse og er den første samlede danske fremstilling af forholdet mellem jernbanerne og krigsmagten.

Sune Christian Pedersen:

På liv og død

Duellens historie i Danmark

Kbh.: Gyldendal, 2003. 227 s. 299 kr.

En fortælling om hvordan man gennem tiderne har duelleret her i landet – fra duellens storhedstid fra midten af 1600-tallet og et par århundreder frem. Der berettes om, hvorfor folk duellerede, hvordan det gik for sig og om det ofte ulykkelige forløb, duellen fik – i hvert fald for den ene af parterne. Bogen er illustreret med bl.a. gamle stik og tegninger.

B O G N Y T

Søren Nørby:

Flådens sænkning. 29. august 1943

Kbh.: Forlaget Region, 2003. 299 kr.

I bogen fortælles historien om de ca. 30 skibe, som enten blev sænket af besætningerne, erobret af tyskerne eller nåede til Sverige den 29. august 1943. Bogen udkommer på 60-årsdagen for begivenhederne på Holmen i 1943 og indeholder ca. 100 fotografier, hvoraf en stor del ikke tidligere har været offentliggjort.

Henrik Nørgaard

Pirater i æteren

– *Radio Mercur og Danmarks Commercielle Radio, dansk reklameradio fra Øresund 1958-62*

Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2003. 269 s. 278 kr.

I sommeren 1958 gik Radio Mercur i luften med reklamer, popmusik og rock n' roll fra et sendeskib i internationalt farvand mellem Danmark og Sverige. Nogle driftige forretningsfolk havde fundet et hul i lovgivningen og brød Statsradiofoniens monopol. Det blev en kæmpe succes indtil 1962, hvor det endelig lykkedes myndighederne at lukke foretagendet. Bogen er historien om Danmarks første reklameradio, men

også historien om hvordan popmusik, rock n' roll og pigtråd fik sit gennembrud i Danmark.

SKØNLITTERATUR:

Susan Kay:

Jomfrudronningen

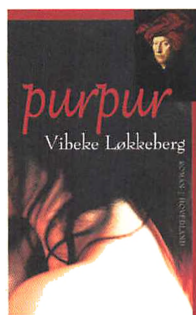
Kbh.: Cicero, 2003. 650 s. 349 kr.

En historisk roman om Elizabeth den 1., datter af Henrik den 8. og Anne Boleyn og regerende dronning af England fra 1558 til sin død i 1603. Romanen bygger på historiske kendsgerninger og fortæller historien om Elizabeths liv fra den tragiske barndom efter moderens henrettelse, til hun dør i en alder af næsten 70 år, martret af de grusomme ting, hun selv har begået i sin lange regeringstid.

Vibeke Løkkeberg:

Purpur

Højbjerg: Hovedland, 2003. 253 s. 259 kr.

En historisk roman om purpurfarveren Anna i 1400-tallets Toscana. Hun bliver hentet i et norsk kloster af pave Aenas Silvius Piccolomini, der ved at bruge hendes evner som purpurfarver kan imponere med sine klæders rigdom. Hun befinder sig pludselig i magtens centrum, men en dag slipper det kostbare sneglesekret op, der bruges til purpurfarvning. Der er således ikke længere brug for hendes evner og inkvisitionen rækker sine fangarme ud efter hende.

FOR BØRN:

Karin Sandvad

Arbejderbørn 1890-1920

Risskov: Klematis, 2003. 36 s. 238 kr.

Bogen handler om, hvordan arbejderbørnene i danske byer havde det omkring år 1900: hvordan de boede, hvordan deres skole var, hvad de legede og hvordan deres dag gik. Vilkårene var ofte barske, men efterhånden blev der mere tid til leg og mulighed for et sundere liv. En udvikling der skete på grund af en større forståelse for børnenes vilkår og ved hjælp af lovgivning om børnearbejde og skolegang. Bogen er velegnet til oplæsning fra ca. 9 år.

Hjørdis Varmer:

Blodhunden fra Budapest

Kbh.: Forum, 2003. 182 s. 219 kr.

Den historiske roman foregår i Budapest og hovedpersonen Sara fortæller sine barndomserindringer om jødernes forhold i Ungarn under 2. verdenskrig. I det tidlige forår 1944 kommer Adolf Eichmann – kaldet »Blodhunden« til Budapest, og hans opgave er at sørge for, at Ungarns jøder bliver udryddet. Men Sara og hendes familie får hjælp af Raul Wallenberg og den svenske ambassade. Kan læses fra ca. 11 år.

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Isavn af afstulpheden af det næstvedske tyskekomplot (højg. D. v. sv. 1727-3). Til venstre ses hviden pikke en kvinde med et rind, og bag ham venter den næste, som skal kagestriges. I midten har natmanden lavet

et høl i et fyrfad og varmer heri jernet med brændemærket op. Til højre er afbildet den store galge med de ni tyske hængende. Øverst flyver tre ildætslende ravne, der skal vise, at tyvene ender som ravnefod.

Hvor har der været galgebakker i Danmark?

Hvornår blev der henrettet flest mennesker, og på hvilket grundlag blev de henrettet?

*Med venlig hilsen
Liv Jonsdottir Larsen, Århus*

Svar:

Dykker man lidt ned i lokalhistorien ses hyppigt omtaler af galgebakker eller rettersteder. Før i tiden var dette afskyede lokaliteter, men i dag har mange kommuner navngivet veje efter de gamle galgebakker uden at dette går ud over grundpriserne.

Hver retskreds havde sit rettersted, og går vi tilbage til 1600-tallet var der over 350 retskredse i det nuværende Danmark. Det er dog ikke sikkert, at alle galgebakker er kendte i dag, for talrige små retskredse forsvandt i løbet af 1700-tallet.

Galgebakken var det sted, hvor man rejste en galge, når en tyv skulle hænges. Det var her unge mødre, der havde dræbt deres nyfødte barn, blev halshugget og deres hoveder udstillet på en stage, og det var her grove mordere og tyve blev halshugget, og deres døde krop blev lagt på hjul og stejle, dvs. et hjul blev sat fast øverst på en stage, som blev rejst på retterstedet. De hængte og de udstillede hoveder og kroppe blev ikke taget ned. De hang og lå der til skræk og advarsel ofte i flere år, indtil vejr og vind blæste dem omkuld. De udtørrede benrade blev så begravet i galgebakken.

Brugen af henrettelser som straf kulminerede i første halvdel af 1600-tallet. I 1700-tallet var henrettelserne færre, men der var dog så mange, at de allerfleste retskredse havde en henret-

telse og i regelen flere i løbet af århundredet. I 1800-tallet var der kun få henrettelser, og de fleste retskredse oplevede ikke, at deres rettersted kom i brug.

Retterstederne var genstand for mange folkelige forestillinger om gengangere m.v. De er levende beskrevet i Hugo Matthiesen: Bøddel og galgefugl (1902). Det kan være vanskeligt at finde oplysning om, hvilke henrettelser, der er udført på et bestemt rettersted. For Slesvigs vedkommende har Niels H. Kragh-Nielsen udført et stort arbejde med at lokalisere de enkelte rettersteder og fortegne de enkelte kendte henrettelser på hvert sted. Se hans 'Galgehøj og rettersted. Henrettelsernes historie i hertugdømmet Slesvig 1550-1850' (2002). For Sjællandsfar Landstings områdes vedkommende kan en fortegnelse over henrettelser i 1700-tallets første halvdel ses i Tyge Krogh: Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel (2000).

*Tyge Krogh
Arkivar, dr.phil. Rigsarkivet*

Spørgsmål om betydninger af navne

Redaktionen modtager mange spørgsmål om betydningen af forskellige navne. Sådanne spørgsmål ligger desværre ikke inden for rammen af de historiske spørgsmål, som optages i Siden Saxo, og redaktionen har heller ingen forudsætninger for at kunne besvare dem. I stedet kan vi henvise til Institut for Navneforskningens hjemmeside: <http://www.hum.ku.dk/navne/> Man kan læse om navnestatistik hos Danmarks Statistik på: <http://www.dst.dk/navne> Og endelig kan man finde yderligere oplysninger hos NORNA – Nordisk Samarbejdskomité for Navneforskning på hjemmesiden: <http://www.sofi.se/NORNA/NORNA.html>

*Arkivar og redaktør for Siden Saxo
Ole Magnus Mølbak Andersen*

Christian 10.s fem ord lange telegram til Hitler

I sidste udgave af Siden Saxos spørgekasse er der et spørgsmål om den diplomatiske krise mellem Danmark og Tyskland under 2. Verdenskrig krigen pga. Christian 10.s fem ord lange telegram til Hitler. Der står nævnt, at telegrammet blev sendt i anledning af Hitlers fødselsdag den 26. september. Men var telegrammet ikke i virkeligheden et svar på Hitlers lykønskning af Christian 10.s 72 års fødselsdag den 26. september 1942?

*Jens Peter Christensen
Ingeniørstuderende, Lyngby*

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Svar:

Jens Peter Christensen har fuldstændig ret. Krisen udløstes på grund af Christian 10.s kortfattede svar på Hitlers lykønsningstelegram i anledning af kongens 72 års fødselsdag den 26. september 1942 (Hitlers fødselsdag var den 20. april). Ordlyden var:

»Spreche meinen besten Dank aus. [Christian R.]«

Den formentlig grundigste analyse af hele affæren kan læses i Hans Kirchhoffs disputats *Augustoprøret* (bd. 1) fra 1979.

Peter Buntzen
Arkivsekretær, Rigsarkivet

Hvem var Henrik Parow?

Med venlig hilsen
Mogens Lüthje

Svar:

Henrik Parow var en ridder af mecklenburgsk adelsslægt, som faldt i slaget ved Åsle den 24. februar 1389. Det er uvist, hvornår Parow blev født. Kilderne nævner ham første gang i 1359 i forbindelse med et rovmod på en borger i Rostock. I 1360'erne fulgte Parow med Raven von Barnekow til Sverige, hvor han bl.a. i 1365 deltog med hæder i slaget ved Gata. Senere vendte han dog tilbage til Mecklenburg, hvor han i hvert fald i 1377 repræsenterede Hansedagen. I slutningen af 1370'erne var Parow tæt knyttet til den gamle hertug Albrecht, som førte en udpræget danskfjendtlig politik.

Parow kom tilsyneladende i modsætningsforhold til Albrechts efterfølger, og måske er dette grunden til, at han i begyndelsen af 1380'erne kom i dansk tjeneste. I hvert fald blev han i 1384 af Dronning Margrethe udpeget til høvedsmand på Lindholm i Skåne. Senere fik han af Kong Oluf tilladelse til at indløse Pederstrup på Lolland fra en anden i Danmark bosiddende tysker, Rikman von Lancken.

Parow steg tilsyneladende i graderne og var i 1387 med til at hylde Dronning Margrethe som 'Danmarks Frue' og 'Husbonde'. I en samtidig årbog benævnes han 'Capitaneus Norvegiae' (Norges høvedsmand), og dette tyder på, at han var blevet tildelt et len i Norge. Høvedsmand betegner et embede af samme karakter som senere den norske statholder, dvs. at

Parow har fungeret som dronningens øverste repræsentant i Norge, en art vicekonge.

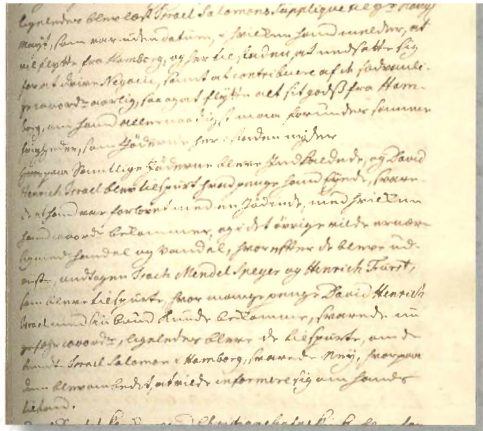
Sikkert er det, at han i 1388 anførte den hær, som Dronning Margrethe sendte til Sverige for at kæmpe mod Kong Albrechts hvervede tropper. Begivenhederne er i en samtidig årbog beskrevet på følgende vis: »På den hellige apostel Matthias Dag leveredes med Guds hjælp, i hvis hånd al sejr står, et stort slag mellem Kong Albrecht af Sverige og den danske, i hvilket der faldt mange riddere og væbnere, såsom Hr. Parow, norsk høvedsmand (capitaneus Norvegiae), og Fikko, Kalmars høvedsmand, dygtige riddersmænd, og mange andre på begge sider.«

Henrik Parow faldt således i det slag, der blev afgørende for at sikre Dronning Margrethe den svenske krone. Man kan læse mere om tiden og begivenhederne i Anders Bøghs disputats *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365-89*, Århus 2003

Arkivar og redaktør for Siden Saxo
Ole Magnus Mølbak Andersen

Annoncer.

<p style="text-align: center;">Fru Bulls Haarfornyere, Patent Nr. 6953, er den eneste Opfindelse — som absolut vil producere Haar paa skaldede Hoveder og vil faa Moustacher og Skæg til at gro. Den virker direkte paa Haar-rødderne, idet den giver dem deres naturlige Næring, den styrker Haaret, standser dets Afalden og efter en Tids Brug bringer den nyt Haar frem. Fru Bulls Haarfornyere faas — i Krukker à 3 Kr. — Eneudsalget for Ringsted og Omegn: Alfred Brandts Materialhandel, Ringsted Børs. Erklæringer og Attester ligger til behageligt Eftersyn.</p>	<p style="text-align: center;">1066 Tidsskrift for Historie er det eneste Tidsskrift, som absolut vil producere Hjerne-celler i tomme Hoveder, og som vil få Tankerne til at gro. Det virker direkte paa Intellectet, idet det giver Tankerne naturlig Næring, og standser det Afald, som i tidens løb hober sig op i Hovedet. 1066 faas i Aars-abonnement à 185 Kr. ---- O ---- Abonnement kan bestilles paa ekspektion@1066.dk Præsentation og eksempler ligger til behageligt Eftersyn paa: www.1066.dk</p>
---	---

Da jøderne kom til Danmark

Indvandrerdebatten i Danmark er slet ikke så ny, som mange måske tror. Allerede i 1600- og 1700-tallet var der i Danmark stor ballade om, hvorvidt jødiske familier skulle have lov til at bosætte sig i landet. For regeringen var det en følsom afvejning af religiøse principper kontra økonomiske interesser.

Politi- og Kommercekollegiet,
 resolutionsprotokol 17/3-1722
 til 21/12-1725, nr. 2, pk. 8, s. 7.
 Københavns Stadsarkiv

»Vi tør ej recommendere supplikantens ansøgning, eftersom både han og hans familie er fattige, med hvilken slags jøder Staden ej er tjent.« Således lød svaret fra Politi- og Kommercekollegiet, som i 1724 afviste en ansøgning fra den 24-årige jøde Simon Levin. Levin havde søgt om tilladelse til at bosætte sig og få borgerskab i København, men til trods for, at han var født i Nakskov og havde attest på at være en skikkelig borger, havde man i København ingen intention om at

lade ham bosætte sig, da man anså ham for at være fattig.

Da jøden David Heinrich Israel i 1722 sendte en tilsvarende ansøgning, fik han imidlertid tilladelse til at nedsætte sig i byen og drive næring. I modsætning til Levin havde Israel nemlig arbejdet for en af Københavns rigeste jøder, og han var tilmed gift med en kvinde fra Hamborg, som månedligt forsynede ham med penge.

Denne forskelsbehandling af jøderne var ikke ualmindelig i det 17. og 18. århundrede. Hvor jøder med visse økonomiske midler kunne få lov til at etablere sig i Danmark, blev dette sjældent tilladt fattige jøder. At den danske regering overhovedet viste velvilje over for udvalgte jødiske grupperinger og tillod jødiske bosættelser, bundede overvejende i økonomiske og handelspolitiske interesser. Ved at tillade udenlandske håndværkere og handelsfolk af andre trosretninger at bosætte sig i Danmark håbede man at kunne gavne landet gennem bl.a. oprettelsen af manufakturer. Dette ville forhåbentlig føre til positiv økonomisk aktivitet og på sigt en forbedring af handelsbalancen.

Jødernes betydning vokser

Som helhed oplevede Danmark en langvarig økonomisk nedgang i sidste halvdel af 1600-tallet. Krig og epidemier forårsagede befolkningsnedgang, hvilket efterhånden ødelagde de traditionelle markeder og betød faldende efterspørgsel og priser. Den økonomiske politik, som den danske enevælde førte for at styrke statsmagten samt afhjælpe de nyopdannede lånebehov og de ændrede økonomiske interesser, kaldes almindeligvis *merkantilismen*. Regeringen havde erkendt, at skulle den samlede økonomi fremmes, måtte man styrke byerhvervene, frem for alt manufakturer (oftest tekstilfremstilling) og fabrikker, i stedet for at øge landbrugsproduktionen, hvis produkter ikke kunne afsættes. Denne politik skulle føre til, at eksporten af danskproducerede varer oversteg mængden af importerede varer, og metoden var bl.a. selvforsyning og diverse toldforanstaltninger. Manufakturerne var endvidere attraktive ud fra et beskæftigelsessynspunkt, eftersom de ville skabe arbejdspladser for de mange ledige. Dette ville igen begrænse tiggeriet og lette presset på fattigvæsenet.

To slags jøder

Før den jødiske immigration i Danmark for alvor begyndte i 1670'erne, havde jøderne ført en ofte omskiftelig og kummerlig tilværelse andre steder i Europa. Allerede ved begyndelsen af vor tidsregning kom jøderne til Europa, og flere steder opbyggedes store velhavende jødiske samfund, bl.a. på Den Iberiske Halvø. I slutningen af 1400-tallet skærpedes modsætningerne mellem den katolske kirke og jøderne imidlertid med det resultat, at mange jøder blev tvunget til at udvandre fra Spanien og Portugal til Nederlandene, hvor Amsterdam blev et nyt jødisk centrum. Jødernes tilstedeværelse bidrog i høj grad til Nederlandenes økonomiske opsving i 1500- og 1600-tallet, idet mange portugisiske jøder – også kaldet sefardere – havde drevet storhandel med fremmede lande før fordrivelsen og fortsat havde mulighed for at fastholde og udbygge disse internationale handelsforbindelser, og dermed gavne deres nye hjemsted.

De sefardiske jøder adskilte sig fra de tyske – eller askenasiske – jøder, som oprindeligt havde bosat sig i Central- og Østeuropa. Den katolske kirkes anti-semitiske indstilling drev imidlertid tusinder fra hus og hjem, og herved opstod et stort og evigt omvarende jødisk proletariat, som havde vanskeligt ved at nedsætte sig varigt noget sted. I modsætning til de sefardiske jøder, som havde handelsforbindelser til kolonierne, ernærede de askenasiske jøder sig ofte som småhandlende og pantelånere.

De to jødiske grupper adskilte sig også sprogligt, idet sefarderne indbyrdes talte »spaniolsk«, en blanding af hebraisk og castiliansk. Fællessproget for de askenasiske jøder var derimod jiddisch eller tysk.

Merkantilismen betød også en ændring af de centrale, statslige embedsmænds opfattelse af religion og deres holdning til religiøse minoriteter. I modsætning til tidligere så man nu ikke blot på, om en sag fremmede religionens og kirkens tarv, men snarere, om den var gavnlig for statens økonomiske interesser. Derfor var staten også kommet til at interessere sig for jøderne. Jøderne var netop driftige folk med internationale handelsforbindelser, og en indvandring af handelsdrivende kunne tilføre et land nye produktionsgrene- eller metoder. Merkantilisterne så velvilligt på en befolkningstilvækst, idet en voksende befolkning var en væsentlig faktor til rigdomsudvidelser i en stat. For Danmark havde krig og epidemier i 1640'erne og 1650'erne betydet en negativ fødselsrate, og en indvandring af udlændinge, bl.a. jøder, kunne nedbringe denne mangel og samtidig bringe kvalificeret arbejdskraft til landet.

Nytænkning og modstand

De første seriøse og mere vidtgående tanker om jødisk indvandring kom fra Kommercekollegiet, som blev oprettet i 1670. Kollegiet spillede en særlig rolle i den merkantilistiske politik, idet dets opgave bl.a. var at udarbejde forslag til Statskollegiet (Statsministeriet) om, hvorledes man kunne fremme handels- og erhvervslivet samt hjælpe de indenlandske manufakturer. I henholdsvis 1671 og 1672 kom Kommercekollegiet med to betænkninger, hvori kollegiet foreslog, at man gav religionsfrihed til alle kristne af andre konfessioner, inklusiv jøder. Baggrunden herfor var ønsket om at tiltrække kapital og indvandring af driftige udlændinge, der ville være i stand til at igangsætte nye handelsforetagender. På grund af de krige, landet havde deltaget i, havde man ikke haft mulighed for at bebygge København, Christianshavn og Fredericia i den udstrækning, man havde ønsket, og tanken var, at de nye indbyggere skulle opføre huse, manufakturer m.v. på de ubebyggede områder. Man opstillede særlige krav til disse byggerier, men ville til gengæld give visse skatteprivilegier og toldfrihed på byggematerialer. På denne måde sikrede man sig, at der ikke blot blev bygget småboder, men ordentlige manufakturer, der kunne fremme produktionen og dermed handelen. Betænkningen af 1672 foreslog ligefrem, at de håndværkere, der nedsatte sig, skulle have lige adgang til lavene. Det blev fremhævet, at der med disse forslag kun sigtedes til de portugisiske jøder, ikke de tyske. Samtidig var man udelukkende interesseret i jøder, der havde visse økonomiske midler, idet kravet var, at de tilflyttende skulle oprette manufakturer eller købe sig anpart i skibe eller kompagnier for 5.000 rigsdaler. Til gengæld kunne de, når der havde nedsat sig 15 familier på hvert sted, få frihed til at bygge en synagoge og her afholde deres gudstjenester.

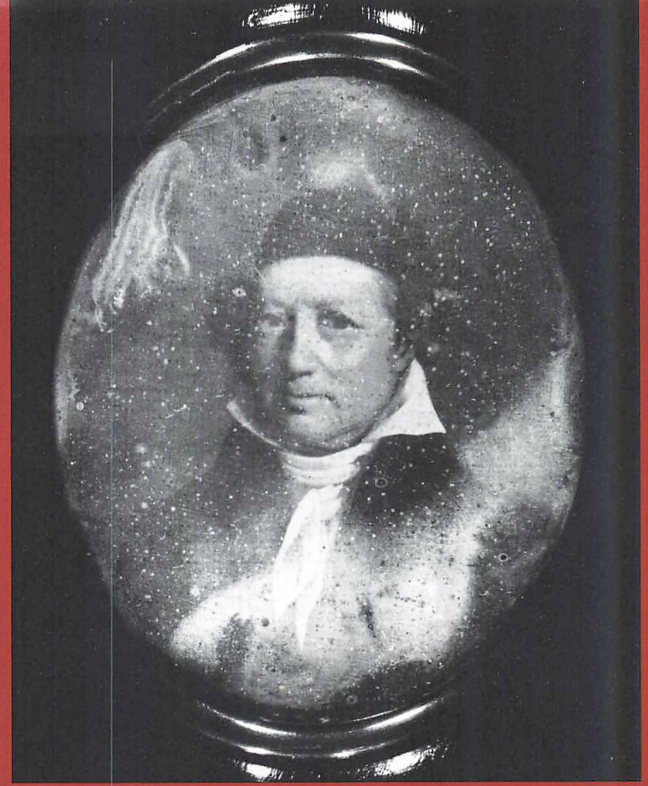
Ingen af betænkningerne fik flertal i Statskollegiet, som ikke ville acceptere Kommercekollegiets forslag om religionsfrihed. Det endelige forslag kom på ingen måde til at indrømme nogen form for religionsfrihed, og jøderne blev slet ikke nævnt. Det eneste, man sikrede de fremmede, var skattelettelser. Den endelige ordlyd skyldtes formodentlig teologerne, som kraftigt advarede mod forslaget og energisk forsvarede den lutherske tro. Især biskop Hans Vandal buldrede mod Kommercekollegiets forslag og fik formodentlig talt kongen over på sin side, i hvert fald for en vis periode.

Selvom disse forhandlinger ikke bragte noget konkret resultat i forhold til jøderne, så er der tydelige tegn på, at nogle af landets ledende skikkelser begyndte at gøre

Moses Marcus Melchior (1736-1817). Flyttede til København fra Hamborg og blev en betydningsfuld og velhavende grosserer.

Det Kgl. Bibliotek

Samuel Joseph Levin (1764-1842). Levin var i sin samtid en af Københavns rige, jødiske købmænd.

Det Kgl. Bibliotek

sig fortrolige med tanken om større tolerance på det religiøse område. Endvidere er det værd at bemærke, at man endnu ikke vovede at stille spørgsmålet til videre debat, formodentlig på grund af teologernes negative holdning. Kongen havde med Kongeloven af 1665 forpligtet sig til at håndhæve den evangelisk-lutherske tro, og han kunne således komme i vanskeligheder. Desuden var statens enhed betinget af, at fyrsten og borgerne bekendte sig til den samme kirke. Samtidig skal det pointeres, at Kommercekollegiet ikke argumenterede for forslaget af humanistiske eller tolerante årsager, men udelukkende for at gavne handelen og udbygningen af byerne i Danmark. At åbne for andre trosretninger var blot et middel til at opnå dette mål.

Jødisk religionsfrihed

Det var også først godt ti år senere, den 16. december 1684, at kongen gav tilladelse til, at de jøder, der med kongelig tilladelse opholdt sig i København, måtte holde gudstjeneste i hofjuveler Israel David og hans kompagnon Meyer Goldschmidts hus. Det er bemærkelsesværdigt, at det var to tyske jøder, der først fik bevilling til fri religionsudøvelse og ikke portugiserne, som normalt var i kongens favor. Først godt ti år senere, i 1695, opnåede portugiserne, som holdt gudstjeneste efter andre ritualer, denne tilladelse. Forskere taler om, at der i slutningen af 1600-tallet foregik en social strukturændring i forholdet mellem de portugisiske og tyske

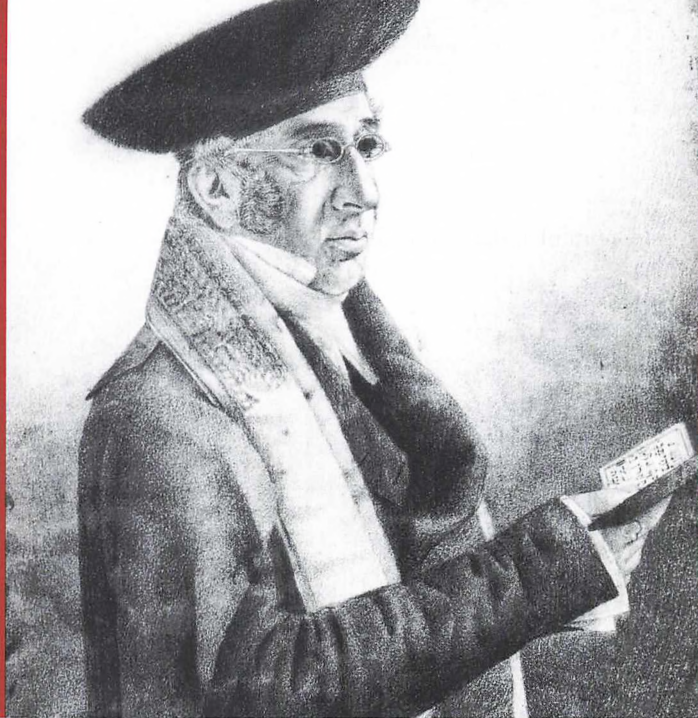
jøder, hvilket bevirkede, at en del askenasiske virksomheder opnåede en position, der muliggjorde en skarp konkurrence med de sefardiske virksomheder. Det er formodentlig forklaringen på, at netop den tyske menighed først fik ret til fri religionsudøvelse. At give jøderne religionsfrihed, om end under strenge vilkår, var givetvis blot et middel til at nå de mål, som bl.a. den merkantilistiske politik fordrede. Merkantilismen betød derfor som samfundsopfattelse et brud med den religiøse målestok, som man tidligere havde anvendt over for politiske og økonomiske problemer. Man så nu ikke blot på, om en sag fremmede religionen og kirken, men snarere, om den var gavnlig for statens økonomiske interesser.

Kun for jøder med lejdebrev

Forordningen af 6. februar 1651 må anses for at være den første egentlige lovgivning i Danmark, der omhandler jøder. Forordningen dikterede, at ingen jøde måtte begive sig ind i landet uden lejdebrev, men gav ingen forskrifter om, hvorledes et sådant kunne erhverves. Først i 1726 opstilledes faste retningslinier for, hvordan man kunne tilegne sig et lejdebrev, og indtil da blev det tilsyneladende opnået ved at yde hoffet forretningsmæssige tjenester eller gennem anbefalinger fra højtstående personer. I 1657 fritog Frederik 3. imidlertid de mere velstående portugisiske jøder fra kravet om lejdebrev, og de kunne således rejse og handle frit overalt i kongeriget.

I 1670 stadfæstede Christian 5. portugisernes privilegier. Det tyder på, at Christian 5. var interesseret i at fastholde den handelskontakt, kongehuset havde med de portugisiske jøder, mens de tyske jøder blev anset for at være knap så attraktive. I 1678 sendte kongen imidlertid et brev til magistraten. Heri blev magistraten beordret til at sørge for, at alle jøder uden lejdebrev skulle sendes ud af landet inden otte dage, og her blev der ikke skelnet mellem portugisiske og tyske jøder. Baggrunden var, at kongen havde erfaret, at der opholdt sig for mange jøder i København uden lejdebrev. I 1681 blev bøden for at overtræde påbudet om lejdebrev fastsat til 1.000 rigsdaler.

De ovenfor beskrevne forordninger tyder på, at problemet med de illegale jøder allerede opstod i årene efter, at det første gang blev tilladt jøder at bosætte sig i Danmark. Gentagne gange udstedtes forordninger om, at jøder uden lejdebrev ikke måtte indfinde sig i landet, særligt København, men det var først den 9. september 1726, der blev sat faste retningslinier eller betingelser for opnåelse af lejdebrevet. Her udstedte Københavns magistrat en anordning, som præcist formulerede kravene for erhvervelse af lejdebrevet. Anordningen dikterede bl.a., at ingen jøde måtte nedsætte sig i København uden at eje 1.000 rigsdaler – et enormt beløb på den tid – lade opføre et hus af en vis størrelse eller indrette en manufaktur. Inden det endelige privilegium blev udstedt, skulle han også aflægge troskabsed og vinde borgerskab på Rådstuen. Anordningen blev udstedt, efter at kongen havde udsendt et reskript af 2. september, hvori det fremgik, at man endnu en gang havde erfaret, at jødernes antal steg, og at for mange jøder ulovligt opholdt sig i København. I alt tales der om, at 13 ud af 65 jødiske familier befandt sig i København uden tilladelse. Som også andre forordninger vidner om, har der dermed til stadighed været jøder i byen, som ikke opfyldte kravet om lejdebrev. Problemet forværredes af, at en stor del af disse jøder var fattige og dermed ikke bidrog positivt til landets økonomi.

Isac Salomon (1781-1848). Salomon flyttede fra Tønder til København i 1832 for at blive den første kantor i den nye synagoge.

Det kgl. Bibliotek

De attraktive jøder

Hvis man lovgivningsmæssigt gik langt for at tiltrække jøder, som kunne gavne den danske stat, var man – som i tilfældet med Simon Levin – på ingen måde interesseret i indvandrere uden kapital. Derfor søgte man så vidt muligt at undersøge den personlige baggrund for de jøder, der ansøgte om lejdebrev, så de, der ikke kunne bidrage positivt til det danske samfund, kunne afvises.

I supplikkerne fra Danske Kancelli og Poli- og Kommercekollegiets protokoller (Kommercekollegiet skiftede i 1708 navn efter en sammenlægning med de tilforordnede ved politiet) får vi et ganske godt indtryk af regeringens immigrations- og erhvervs politik over for jøderne. Det var nemlig i disse instanser, at man behandlede ansøgningerne om lejdebrev. Vi har dermed mulighed for at se, efter hvilke kriterier de danske myndigheder afgjorde, hvilke jøder, der kunne tildeles privilegier og – lige så vigtigt – hvilke, der ikke opfyldte kravene.

Behandlingen af ansøgningerne viser tydeligt, at det var jøder med visse økonomiske midler, som fik tilladelse til at bosætte sig og drive næring i landet. Det kunne eksempelvis være personer, som havde overtaget forretningen efter et familiemedlem, eller som selv ønskede at oprette en manufaktur. Det skete heller ikke sjældent, at en ansøger fik lejdebrev på grund af sin fars gode rygte, lange ophold i landet og opnåelse af privilegier – forudsat naturligvis at ansøgeren selv var ærlig og skikkelig. Der er således en helt tydelig tendens til, at en jøde, som selv havde fået lejdebrev, også prøvede at skaffe sine slægtninge det.

Jøder, som tidligere havde begået økonomiske forbrydelser, blev uden videre afvist, idet man frygtede, at de også ville bedrage folk i Danmark. Ræsonnementet bag denne afvisning var ikke blot, at man ville skåne andre fra at blive snydt, men at man også risikerede, at de skikkelige jøder kunne tabe deres anseelse og dermed muligheden for at oprette eller opretholde deres forretninger, hvilket gik

Jøderne contra lavene

Den danske lovgivning indeholdt adskillige forordninger m.v., der på forskellig vis regulerede handlen og bestemte hvilke former for handel, jøderne måtte beskæftige sig med. Det var et vanskeligt område af lovgivningen, man her bevægede sig på, idet man let kolliderede med lavenes interesser, eftersom jøderne ikke måtte blive optaget i byernes lav. Lavene var organisationer af håndværksmestre inden for et bestemt fag, og de havde hurtigt tilkæmpet sig monopol på det pågældende håndværksarbejde. Den stilling, jøderne kom til at indtage i samfundet, bragte dem derfor i permanent modsætningsforhold til navnlig købmandslavene, der nøje overvågede, at ingen konkurrenter trængte sig ind på deres monopol. Derfor så man sig fra myndighedernes side nødsaget til at begrænse jødernes handel og produktion. Lavenes interesser kom dog ofte på tværs af regeringens merkantilistiske politik. Statens bestræbelser på at fremme handel og produktion bragte den i et modsætningsforhold til hele lavsvæsenet med dets monopoler og indgreb i næringsfriheden. Man tilod enkelte jøder at handle med varer, galanterivarer og ostindiske og vestindiske varer, som egentlig hørte under lavene, og det førte til stadige klager fra disse lav.

Almindeligvis var det dog på ingen måde tilladt jøderne at handle med varer, som hørte under lavene. Det betød, at jøderne i realiteten kom til at beskæftige sig med pengeforretninger, pantelånervirksomhed, handel med brugte genstande samt te, kaffe og chokolade. Den handel, som jøderne udførte, betegnedes ofte jødehandel og udøveren som jøde, således at ordet ikke blot betegnede hans religion, men også hans erhverv.

En række af de jødiske indvandrere gjorde meget for at blive assimileret i det danske samfund. Mendel Levin Nathanson lod sine børn døbe, men bibeholdt kontakten til det jødiske miljø og kæmpede for sine trosfæller. 'Det Nathansonske Familiebillede' malet af Eckersberg i 1818 viser en typisk dansk spidsborgerfamilie, hvor det jødiske særpræg er væk.

Statens museum for kunst.

imod statens interesser. Studerer man afslagene på lejdebrevene ses det endvidere, at man ikke ønskede at udstede lejdebrev til fattige jøder, som ville være en belastning for København. Fra flere forordninger og klager ved vi, at problemet med *betteljøder* var stort, og man forsøgte derfor med alle midler at undgå at få disse personer ind i landet.

Delte meninger

Forordningen af 9. september 1726 dikterede, at jøder, der ville nedsætte sig i København, enten skulle dokumentere at have en kapital på 1.000 rigsdaler, lade opføre et hus af en vis størrelse eller oprette en manufaktur med klædeproduktion. Intentionen med denne forordning var at forhindre fattige jøder i at bosætte sig i landet, men også at hjælpe den indenlandske handel. Københavns magistrat skrev den 4. november 1726, et brev til kongen, hvori man på vegne af borgerskabet og (de kristne) indbyggere i København takkede for »*indsnkrenkelse, af den hidtil af demnem (jøderne) selv tagne frihed, ved deres indreise og nedsettelse her udi Staden.*« Udsagnet viser med tydelighed, at man i magistraten havde en negativ indstilling over for jøderne. Dels så man dem som konkurrenter mod byens andre handlende, og dels havde man reelle problemer med illegale jøder. Man holdt derfor også i resten af brevet hårdt på, at jøderne skulle overholde de i forordningen opstillede krav. Kravet om de 1.000 rigsdaler fandt man direkte nytteløst, og i en nærmest ironisk tone forklarede man, at alle jøder kunne få denne kaution under jødernes lav. Bestemmelsen ville dermed ikke være nogen hindring for, at en fattig jøde, som måske kun selv ejede en enkelt skilling, kunne stille med de 1.000 rigsdaler og dermed bedrage myndighederne. Man fandt i stedet, at det skulle være op til magistraten selv at beslutte, hvilke jøder, der måtte nedsætte sig i staden. Generelt mente magistraten dog, at »*Publico er lidet tjenst med jødernes nedsettelse her udi Staden.*«. Man bad derfor kongen om at skærpe sin forordning, hvilket han dog ikke gjorde.

Brevet viser, at man i henholdsvis regering og magistrat har haft divergerende opfattelser af jødernes betydning for land og by. Der opstod med andre ord en interessekonflikt. Ofte betragtes magistraten som kongens og centraladministrationens lokale repræsentant, idet det var magistratens opgave at sørge for, at flere af de af kongen udstedte forordninger blev overholdt. Ovenstående er imidlertid et eksempel på, at magistraten også kunne være uenig med kongen og også turde formulere denne uenighed. Dette skyldes, at magistraten ikke kun optrådte som kongens forlængede arm, men at den også havde særlige interesser at varetage, nemlig byen og de lokale indbyggere. Herunder hørte bl.a. det at føre tilsyn med lavene, således at deres rettigheder og monopoler ikke blev krænket.

Det var først og fremmest i København, at man havde erfaret de reelle problemer, der givetvis var ved de jødiske bosættelser, og magistratens brev til kongen giver sikkert på flere områder et udmærket billede heraf. Man har utvivlsomt oplevet, at jøderne tog ågerrenter, at der var problemer med kautionen, eller at der udførtes »hemmelig handel«, og dette har naturligvis ført til, at fronterne mellem jøderne og de kristne i de resterende lav blev trukket op.

Anordningen af 1814

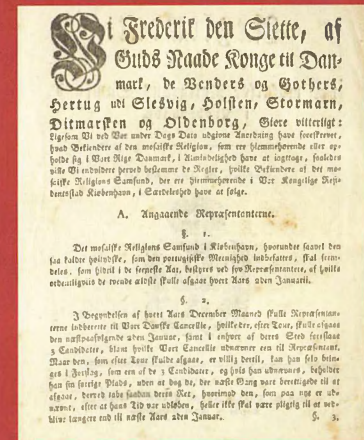
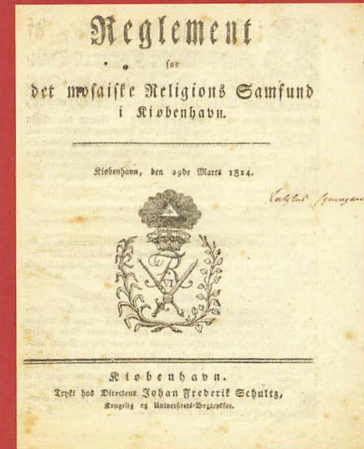
Som vi har set i det foregående, opretholdt lovgivningen gennem en lang periode et skarpt skel mellem de to jødiske grupperinger. Selvom den danske regering længe foretrak de portugisiske jøder frem for de tyske, opnåede en del af sidstnævnte med tiden dog også gode økonomiske forbindelser. Det betød, at det i længden var de tyske jøder, som fik størst betydning for det danske samfund.

Det var imidlertid først i 1814, at jøderne fik samme rettigheder som resten af Danmarks befolkning. Den 29. marts 1814 stadfæstede Frederik 6. en anordning, der på væsentlige punkter gav jøderne ligestilling med landets øvrige indbyggere. Indtil dette tidspunkt mildnedes gradvist de undtagelsesregler, som jøderne var underlagt. I 1788 fik de f.eks. adgang til håndværkslavene. Med 1814-loven fik alle jøder, der var født i Danmark eller var i besiddelse af et lejdebrev, adgang til at udøve erhverv i lighed med andre borgere – de måtte dog ikke beklæde embeder før 1849. Til gengæld skulle de rette sig efter landets borgerlige lovgivning og kunne ikke længere skyde sig ind under de mosaiske love eller rabbiniske foreskrifter og vedtægter. For fremtiden skelnede man heller ikke direkte mellem portugisiske og tyske jøder, og begge grupper var underlagt det mosaiske trosamfund og dets repræsentantskab, som dog altid skulle bestå af mindst én person fra den portugisiske nation.

Maria Fletting er BA i historie fra Københavns Universitet

Til artiklen er anvendt forskellige arkivalier fra Rigsarkivet (supplikprotokoller) og Københavns Stadsarkiv (Politi- og Kommercekollegiet samt Magistratens arkivalier).

Af litteratur kan anbefales: Jørgensen, Harald (red.): *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*. Selskabet for dansk-jødisk historie, C.A. : Reitzels Forlag A/S, København, 1984. Lausten, Martin Schwarz: *De fromme og jøderne. Holdninger til jødedom og jøder i Danmark i pietismens tid (1700-1760)*. Akademisk Forlag, 2000.

Anordning af 29. marts 1814 (titelblad),
også kendt som det jødiske friheds-
brev.

Rigsarkivet

Kiropraktorernes troværdige patienter

Mellemligstiden var en omvæltningstid i Danmark. Ikke blot hvad angik politik og kultur, men også inden for lægevidenskab. Perioden var præget af mistro til gamle autoriteter og søgen efter nye. Kiropraktorerne var et eksempel på en gruppe, der udfordrede de autoriserede lægers position. De henviste i deres kamp for anerkendelse selv til en ny autoritet i videnskabelige spørgsmål: deres patienter.

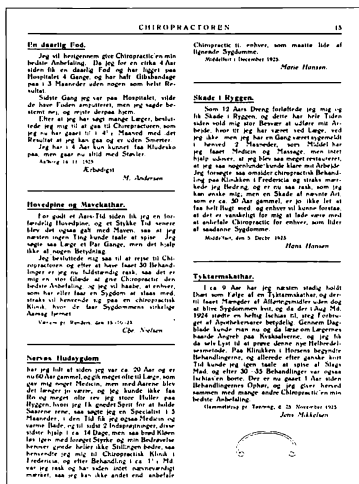
SØREN BAK-JENSEN

Ved juletid 1924 søgte Mary Thorup fra Aalborg lægehjælp. Hun led af gig og fandt det stadig sværere at overkomme de daglige gøremål. Hendes læge anbefalede en hospitalsindlæggelse, men behandlingen hjalp ikke nævneværdigt. Heller ikke den medicin hun fik ordineret gjorde smerterne lettere. Fru Thorup opsøgte derpå en lys- og badeanstalt, men den lindring, hun fik, var kun forbigående. Det samme gjaldt behandlingen hos en massør. Som tiden gik, blev hun stadig dårligere. Efterhånden kunne hun ingenting klare og måtte holde sengen.

I denne sorgelige forfatning besluttede Mary Thorup sig for at forsøge kiropraktisk behandling. Kiropraktik var en ny og endnu forholdsvis ukendt behandlingsform, der i Aalborg blev praktiseret af ægteparret Inger og Theodor Wøldike Gade. I løbet af det næste års tid blev Fru Thorup behandlet omkring 70 gange på den

Denne side fra kiropraktorernes tidsskrift viser fem typiske patienthistorier. Den præcise angivelse af navne og adresser bidrog til at gøre patienterne til handlende individer og ikke blot passive objekter for sygdomsbehandling.

Når kiropraktoren havde fundet en fejlstillet ryghvirvel, blev den forsøgt sat på plads igen gennem tryk på patientens rygsgøjle.

kiropraktiske klinik på Nytorv 12, og herefter erklærede kiropraktorerne hende for fuldstændig rask. Selv den medicin, hun før havde været tvunget til at tage daglig, kunne hun lægge på hylden.

Denne historie stod at læse i *Chiropractoren*, et månedsskrift udgivet af *Dansk Kiropraktor-Forening*, i september 1928. Mary Thorup havde sendt historien om sin sygdom og helbredelse ind til bladets redaktør. Han havde trykt den som blot en af de mere end 400 lignende patienthistorier, der i løbet af 1920'erne og 1930'erne stod at læse i tidsskriftet. Ifølge kiropraktorerne var denne type historier fra patienter, der på deres egen krop havde oplevet den helbredende virkning af kiropraktisk behandling, det bedste bevis på, at behandlingen virkede – og at den virkede bedre end alle andre behandlingsformer.

Dermed var sådanne historier et vigtigt våben i den kamp, kiropraktorerne gennem mellemkrigsårene førte, for at opnå statsautorisation som en selvstændig behandlergruppe. I det følgende ses nærmere på kiropraktorerens brug af deres patienter som troværdige vidner til effekten af deres behandlinger. Denne måde at bevise virkningen af kiropraktikken på kan ses som et forsøg på at give patienterne myndighed i spørgsmål, der ellers blev opfattet som hørende under de videnskabeligt uddannede lægers domæne. Brugen af patienthistorierne skulle både opbygge og bekræfte den opfattelse, Mary Thorup gav udtryk for i afslutningen af sin sygehistorie: »Jeg har i mig selv det mest slaaende Bevis for den chiropractiske Behandlingsmaades heldbringende Egenskaber.«

Kiropraktikken fra USA til Danmark

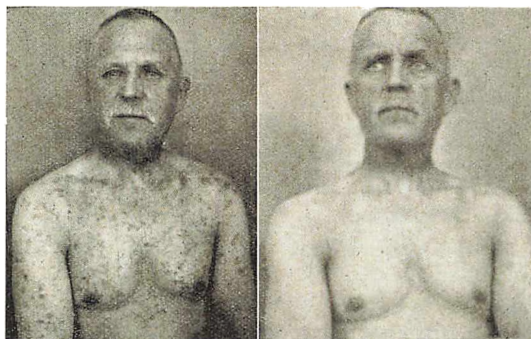
Kiropraktikken har sin oprindelse i det amerikanske Midtvesten. Den blev udviklet som behandlingsform i midten af 1890'erne af Daniel David Palmer, der praktiserede som magnetisør i byen Davenport i staten Iowa. Her udviklede Palmer en teori om, at fejlstillede ryghvirvler var en hyppig men hidtil upåagtet årsag til sygdom. Hans tanker byggede på en forestilling om, at sundhed var afhængig af, at impulser fra hjernen kunne passere uhindret gennem nervesystemet til kroppens forskellige dele. Hvis en nervebane blev blokeret, ville det medføre sygdom i den del af kroppen, den pågældende nervebane forsynede. Ifølge Palmer var den hyppigste årsag til sådanne blokeringer, at en ryghvirvel var kommet til at sidde lidt skævt og dermed trykkede på en nerve.

Behandlingen bestod derfor i at lokalisere og korrigere fejlstillede ryghvirvler ved hjælp af særlige håndgreb, og Palmers behandlingsform blev hurtigt populær. Der åbnede flere kiropraktiske skoler i USA, som efterhånden også begyndte at tiltrække udenlandske studerende. En af disse var danskeren Jens Sofus Larsen (1880-1940). Larsen var ingeniør, og var under et ophold i USA blevet helbredt af en kiropraktor. Han havde derpå besluttet sig for selv at gennemføre uddannelsen. Efter den afsluttende eksamen vendte Larsen i 1920 hjem til Danmark og åbnede samme forår Danmarks første kiropraktiske klinik i Vendersgade i København.

Modstand fra lægerne

Larsens klinik lå kun et par husnumre væk fra *Den almindelige danske Lægeforenings* kontorer. Og da der viste sig at være stor efterspørgsel på hans behandlinger, var

Kan der kræves et bedre Bevis?

En 64aarig Murer (Hans Christensen, Nr. Esterbølle), fik for ca. 1½ Aar siden kløende Udslet paa Armene med røde Knopper, som brister og vædsker.

Lægers og Hudspecialisters forskellige Behandlinger med Salve, Lys, Arsenik, Indsprøjtninger, Bade var ganske uden Virkning. Kom paa Rigshospitalet til Undersøgelse og fik ordine-

ret Ro — uden noget Resultat.

Billede Nr. 1 viser Patientens Udseende den 15. Febr. 36; under kiropraktisk Behandling svandt Kløen og Udslettet, og den 31. Marts 36 saa Patienten ud som paa Billede Nr. 2.

— — —
Billederne og Patientens Navn er offentliggjort med Patientens Tilladelse.

han efter få måneder tvunget til at flytte til større lokaler — denne gang lige ved siden af lægeforeningen. Det var næppe noget godt naboskab. Mange danske læger var på dette tidspunkt stærkt bekymrede over, hvad de så som en kraftig stigning i antallet af uautoriserede behandlere. Ikke blot lod folk sig i stadig større omfang behandle af kloge mænd og koner, hvad der efter lægernes mening var meget være var et stadigt stigende antal af »pseudovidenskabelige« behandlingsformer som fx magnetopati, tesla-strømme og irisdiagnostik så dagens lys. I forhold til de gammelkendte former for kvaksalveri udgjorde de moderne typer en særlig trussel mod befolkningens helbred. Udøverne af det moderne kvaksalveri, mente lægestanden, gav nemlig deres behandlinger et skin af videnskabelighed. Det var derfor vanskeligt for patienterne at skelne mellem den sande læge og den falske. Kiropraktikken var efter lægernes mening et nyt eksempel på denne samfundsskadelige virksomhed. De ønskede derfor udøvelsen af den forbudt.

Krav om ligestilling

Kiropraktorerne opfattede tværtimod sig selv som videnskabelige behandlere på linje med lægerne. Derfor ønskede de også, at staten skulle anerkende dem og give dem de samme pligter og privilegier, som gjaldt for lægerne. I 1925 dannede de kiropraktorer, der på dette tidspunkt praktiserede i Danmark, *Dansk Kiropraktor-Forening*. Og med udgangspunkt i denne forening begyndte de at fremsætte deres krav om anerkendelse på lige fod med de universitetsuddannede læger.

Med deres brug af billeder appellerede kiropraktorerne til umiddelbare sansende indtryk. De antydede dermed også, at disse sansende indtryk var tilstrækkelige til at afgøre, hvorvidt en behandling havde effekt eller ej. Lysbilleder af patienter før og efter behandlinger blev også ofte brugt ved kiropraktiske foredrag.

Interiør fra Kiropraktor Svend Buaas' klinik i Vanløse, ca. 1935.

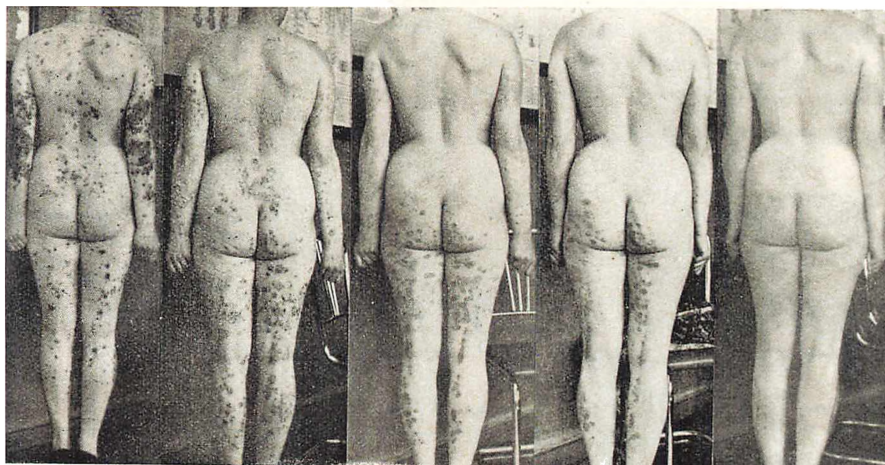
Det var et markant krav. Ikke blot udråbte lægevidenskabelige autoriteter kiropraktikken til at være humbug. Det var også en meget lille gruppe, der bad om så store privilegier. Der var i midten af 1920'erne blot 10 kiropraktorer i Danmark. Kigger man i modeprotokollerne fra *Dansk Kiropraktor-Forenings* tidligste dage, kan man også se, at kiropraktorerne selv var klar over, at de var nødt til at argumentere overbevisende for deres krav. Men efter kiropraktorerens egen mening var ønsket om en privilegeret stilling berettiget, fordi deres behandlingsform virkede bedre end nogen anden, inklusiv medicin og kirurgi. De mente at have mange eksempler på, hvorledes kiropraktik havde helbredt patienter, der var blevet opgivet af lægerne. For at udbrede dette budskab så meget som muligt begyndte kiropraktorerne altså at udgive deres månedsblad. Og for at bevise virkningen af kiropraktik, og dermed retfærdiggøre kravet om autorisation, besluttede kiropraktorerne, at en stor del af indholdet skulle bestå af historier fortalt af kiropraktiske patienter.

Sådanne historier, meget lig den fortalt af Mary Thorup, blev hurtigt en fast del af indholdet. Det grundlæggende tema i historierne var, hvorledes patienten var gået til læge med sin lidelse, men uden at opnå varig lindring. Patienten prøvede så andre metoder, men med samme resultat. Og således på fortvivlelsens rand valgte patienten, ofte efter råd fra venner eller familie, at forsøge kiropraktik. Her oplevede patienten en overraskende hurtig bedring og en hurtig tilbagevenden til sit normale liv. For at illustrere den gode virkning var historierne ofte udstyret

PSORIASIS

KAN MAN FORLANGE BEDRE BEVIS?

24/3 1936

18/5

12/6

19/6

31/7

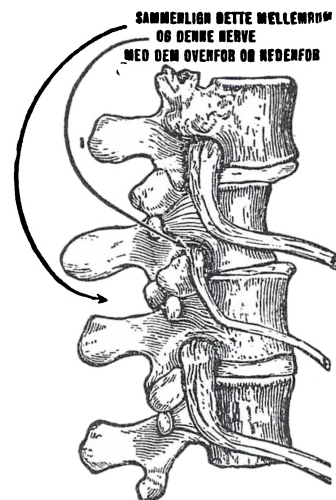
med billeder, der viste patienten før og efter behandlingen. Og de indsendte breve sluttede oftest med en anbefaling til alle andre om at prøve den behandlingsform, som forfatteren nu var overbevist om var den bedste.

Patienterne som videnskabsfolk

Kiropraktorerne mente altså, at sådanne historier var det bedste bevis for behandlingens effekt. Men hvad var forudsætningerne for at se dem som sådan? For det første måtte man gå ud fra, at patienten kunne vide, hvorvidt han eller hun var rask eller syg. For det andet måtte det være et krav, at patienten kunne afgøre, hvorvidt en given behandlingsform havde virket eller ej. Det var dog langt fra indlysende for alle, at det forholdt sig sådan. En del læger argumenterede mod værdien af patienthistorier som bevis for klinisk effekt. Centralt i lægernes kritik stod opfattelsen af, at evnen til at diagnosticere kun var til stede blandt personer, der havde gennemført den lægevidenskabelige uddannelse.

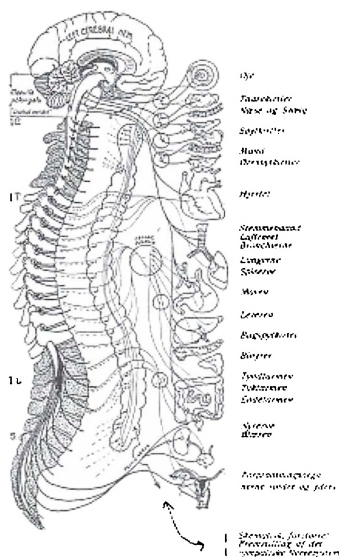
Men kiropraktorenes udbredte brug af patienternes egne fortællinger vidner om, at de netop mente, at patienterne besad de nødvendige færdigheder til at afgøre, hvorvidt en behandling havde nogen effekt. Brugen af patienthistorier som bevis kan ses som et forsøg på at lade lægfolks meninger være lige så gyldige i lægevidenskabelige spørgsmål som medicineres og kirurgers. Denne praksis var et udtryk for et ønske fra kiropraktorenes side om at underminere den autoritative position, lægerne indtog i spørgsmål om sygdom og sundhed. Derudover er det også klart, at kiropraktorenes forsøg på at ophøje patienterne til videnskabsfolk kan ses som udtryk for en mere generel tendens til at udfordre autoriteter i starten af 1900-tallet.

De tidlige kiropraktorer mente, at deres behandlingsform var virksom over for en lang række forskellige sygdomme. Hudsygdomme, som for eksempel psoriasis, var lidelser, kiropraktorerne mente at have gode erfaringer med behandlingen af.

De tidlige kiropraktorens sygdomsforståelse byggede på en meget mekanisk opfattelse af, at en sammenpresning af en nerve ville forhindre impulser fra hjernen i at forsyne og kontrollere kroppens forskellige dele.

Kiropraktorerne mente, at der var en meget direkte forbindelse mellem de enkelte nervebaner og kroppens forskellige organer. Hvis der opstod en lidelse i en bestemt del af kroppen, mente de derfor ret præcist at kunne regne ud, hvilken nervebane der var kommet i klemme.

Nye autoriteter og en verden i opbrud

Urbaniseringen og den begyndende industrialisering af det danske samfund i slutningen af 1800-tallet indebar store sociale omvæltninger. Traditionelle samfundsmønstre blev brudt, og nye sociale grupper blev synlige i det offentlige rum. Disse grupper, hvoraf arbejderne og kvinderne var de mest iøjnefaldende, ønskede i stigende grad at blive ligeværdige deltagere i samfundslivet – ikke blot i politisk, men også i kulturelt henseende. Det samme gjaldt for den store gruppe af tilflyttere fra land til by. Medlemmerne af disse grupper kunne ikke genkende deres eget liv i den borgerlige enhedskulturs verdensbillede. I stedet skabte de ikke blot politiske programmer, men også samværstyper og litterære genrer, der afspejlede deres egen baggrund. Deres syn på verden, mente de, var lige så gyldigt og lige så relevant som den borgerlige elites hidtil havde været. Der var med andre ord et krav om demokratisering i alle aspekter af det offentlige liv. Autoriteter skulle ikke længere have lov til at udtale sig på andre samfundsgruppers vegne. Alle, eller i hvert fald flere end før, havde ret til at blive hørt. Og selv om den hidtidige forskning primært har kigget på denne bevægelse inden for politik, hverdagsliv og litteratur, ser det ud til, at den også var til stede på videnskabens område.

Under alle omstændigheder var kiropraktorerne blot en af flere grupper, der i skarpe vendinger kritiserede den autoritative position, lægerne indtog på behandlingsområdet. Et eksamensbevis fra Det medicinske Fakultet ved Københavns Universitet skulle ikke være afgørende for, hvorvidt man måtte hjælpe sine syge medmennesker eller ej.

Det er muligt at noget lignende også gjorde sig gældende for dem, der var underlagt sygdomsbehandling, altså patienterne. Noget tyder på, at også patienter begyndte at opfatte sig som en afgrænset gruppe, der var nødt til at tage vare på egne behov. De første patientforeninger i Danmark stammer tilbage til starten af 1900-tallet, med *Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse* fra 1901 som det tidligste eksempel. Senere kom *Dansk Blindesamfund* (1911) og *Landsforeningen til Kræftens Bekæmpelse* (1928) til. I den forbindelse er det interessant, at danske kiropraktorer, før de tog initiativ til at danne *Dansk Kiropraktor-Forening*, allerede i 1924 stiftede *Chiropractisk Forening* som et samlingspunkt for deres patienter. Denne forening arbejdede i mellemkrigsårene tæt sammen med *Dansk Kiropraktor-Forening* for at opnå statsanerkendelse af kiropraktorerne og tilskud fra statsstøttede sygekasser til kiropraktorbehandling. Beslutningen om at oprette en patientforening kan derfor i sit udgangspunkt måske ses som udtryk for en opfattelse af, at patienternes ord havde – og burde have – mere vægt.

En nutidig strategi?

På trods af kiropraktorerne krav og patienternes forsikringer om den gode virkning af kiropraktik, lykkedes det dog ikke at opnå statsautorisation i tiden før 2. Verdenskrig. Dette privilegium opnåede kiropraktorerne herhjemme først i 1991. Og da var det på baggrund af en helt anden måde at argumentere på. På dette tidspunkt var det ikke længere patienthistorier, der blev fremlagt som uimodsigelige beviser. Den rationalitet, der havde båret opfattelsen af patienterne som troværdige vidner til virkningen af kiropraktisk behandling, var ikke længere fremherskende blandt kiropraktorer.

Men det betyder ikke nødvendigvis, at denne måde at argumentere på er forsvundet i nutiden. Den personlige fortælling om den overraskende gode virkning kan genfindes, ikke blot i materiale om forskellige behandlingsformer, men også i reklamer for vaskemidler og lotterikuponer. På samme måde pryder før-og-efter fotografier stadig annoncer for slankemidler. På visse områder bliver almindelige mennesker altså stadig draget frem som troværdige vidner i spørgsmål, som nogle ville mene burde overlades til eksperter.

Søren Bak-Jensen er Ph.d.-stipendiat på Afdeling for Medicinhistorie – Medicinsk-Historisk Museum ved Københavns Universitet.

Litteratur:

Gundhild Agger, Ib Bondebjerg, Anker Gemzøe, Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Hans Jørn Nielsen og Anne Birgitte Richard, »Demokrati og kulturkamp 1901-1945«, *Dansk litteraturhistorie*, VII (København: Gyldendal, 1984).

Niels Finn Christiansen, »Klassesamfundet organiseres«, i Olaf Olsen (ed.), *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, XII (København: Gyldendal, 1990).

Marianne Gautvig og Aase Hviid: *Kiropraktik i Danmark* (København: Landsforeningen til Kiropraktikkens Fremme, 1975).

Jens Schou Møller, *Om Kvaksalveri og Kvaksalvere* (København: Steen Hasselbalchs Forlag, 1942).

Kiropraktorerne opfattede hjernen som det kontrollerende centrum i kroppen. En direkte forbindelse mellem hjernen og kroppens forskellige dele var således nødvendig, hvis sundheden skulle opretholdes.

I NÆSTE NUMMER:

»Kender du mig ikke, skal du Gudpinemig lære mig at kende«

I efteråret 1719 henvendte den 28-årige Peter Jansen Wessel, bedre kendt som Tordenskiold, sig til maleren, Balthasar Denner, for at lade sig portrættere. Frugten af mødet mellem de to blev et enestående billede, som ikke blot er indgået som et forrygende bidrag til den officielle danmarkshistorie, men som også er en del af den almindelige danskers hverdag. Tænk bare på de utallige æsker tændstikker, der med Tordenskiolds kontrafej på forsiden i tidens løb er langet over diske overalt i kongeriget. Ida Pagh Davidsen fortæller den spændende historie om billedets tilbliven og dets utrolige skæbne i årene siden 1719.

»For der var krig i Korea«

Den 16. oktober i år var det 50 år siden, hospitalsskibet Jutlandia vendte endeligt hjem fra Korea. Her havde skibet deltaget i FN's militære aktion til støtte for Sydkorea, der den 25. juni 1950 var blevet angrebet af Nordkorea. Dermed blev Jutlandia aktiv part i FN's første militære aktion. I anledning af 50 årsjubiliæet har Kristine Midtgaard fundet det oplagt at fremfinde de nu gulnede papirer i Udenrigsministeriets Arkiv, der findes på Rigsarkivet i København, og fortælle historien om Jutlandia-ekspeditionens udsendelse og virke. I dag kender de fleste nok mest Jutlandia fra Kim Larsens hyldestsang til skibet. Men hvordan forholdt de danske politikere sig egentlig til Danmarks deltagelse i FN's Korea-aktion? Og hvilken rolle spillede Jutlandia egentlig »da der var krig i Korea«?

Åbningstider på Statens Arkivers læsesale

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

LEVENDE FORTIDSMINDER – FLERÅRIGE STAUDER

Haveføjleton af museumsleder Lisbeth Pedersen, og botanikerne Hans Guldager Christiansen og Birger Prehn, Kalundborg.

De levende fortidsminder i Kalundborg repræsenterer forskellige strategier for overlevelse og fortæller mange historier om oprindelse, indførelse, anvendelse m.m. Alle nyder de godt af et klima, der er varmere og mere tørt end i det øvrige land. Det gælder således også de flerårige stauder, som i kraft af deres underjordiske dele kan holde sig på samme voksested gennem århundreder. Det har tilsyneladende været tilfældet med Enbo Galdebær, Springknap, Humle og Marts-Viol. Af de nævnte planter udgør Enbo Galdebær en sjældenhed. Den tilhører græskarfamilien, hvor lange stængler skyder op i buske og anden vegetation fra en stor, roeagtig rod. Planten har store håndlappede blade og lange spiralsnoede klatretråde samt sorte bær. I Danmark findes der kun to vildtlevende arter fra denne familie: Enbo Galdebær med sorte bær og Tvebo Galdebær med røde bær. Begge arter er lægeplanter og indført fra Sydeuropa i middelalderen.

Enbo Galdebær vokser dog heldigvis flere steder både i Højbyen, nær den femtårnede kirke og i kvartererne omkring den middelalderlige bydel. I alle tilfældene er den store rod beskyttet af en hæk, et buskads eller lignede, hvor slåmaskiner ikke kan nå ind. Herfra sender den år efter år sine lange, slyngede stængler opad, mens alt det overjordiske visner væk om vinteren. De kan overleve på stedet i århundreder og er derved eksempler på stationære levende kulturlevn. Den relativt store udbredelse i bybilledet tyder på, at planten har været ret almindelig. Det er

Enbo Galdebær:
Flora Danica online. DNLB.

en giftig plante, ca. 40 bær kan dræbe en voksen person, men de kan i mindre mængder få »galden« til at flyde. Den virker nemlig kraftigt afførende, sveddrivende og vomerende og blev i middelalderen anset den for et kraftfuldt middel, når »det onde« skulle drives ud af kroppen. Udvortes blev bærudtræk anvendt mod bylder, urene sår, dødt kød, ringorm m.m. Skriftlige optegnelser fortæller, at planten også har været anvendt mod epilepsi, og en tampon af roden anbragt i vagina skulle kunne uddrive dødt foster og efterbyrden. Enbo Galdebær er et eksempel på et meget stedbundent plantelevn, som i kraft af de underjordiske dele kan holde sig på samme voksested gennem århundreder. Findes den sammen med andre levende kulturminder, kan de bruges til at påvise lokaliteter med middelalderlig havekultur.